

HÖGSKOLAN
Dalarna

Lärarprogrammet
Examensarbete, 15 hp
Vt 2009

Kurs: Pedagogiskt arbete III

Religionsbegreppet i skolan

- en studie om lärares syn på och användande av religionsbegreppet

Uppsatsförfattare: Tove Nolåkers
Handledare: Torsten Blomkvist

ABSTRACT

Den här undersökningen handlar om religionsbegreppet och dess roll i skolan. Syftet är att undersöka hur några lärare definierar religion samt hur de använder begreppet i sin undervisning, både direkt och indirekt. De konkreta frågeställningarna berör både hur lärarna definierar religion och hur själva religionsundervisningen bedrivs. Vad gäller undervisningen berörs material, innehåll och perspektiv samt själva religionsbegreppet. Undersökningen består av fem intervjuer genomförda med religionslärare på gymnasiet. Resultatet ställs mot styrdokument, tidigare forskning som berör både religionsbegreppet och religionsdidaktik samt en teoretisk ram i form av tre religionsvetenskapliga paradig.

Resultatet visar att det hos lärarna finns en skillnad i hur de ser på religionsbegreppet och hur de faktiskt använder det i sin undervisning. De flesta av dem diskuterar hur viktigt det är att problematisera religionsbegreppet och gör det till viss del men vad gäller undervisningen visar det sig dock att lärarna till stor del använder traditionella kategorier bland annat för att beskriva religion men även till grund för vissa jämförelser.

Resultatet visar också att det finns flera aspekter i lärarnas resonemang som stämmer väl överens med ett religionsfenomenologiskt synsätt medan andra aspekter tyder på att lärarna resonerar i linje med kulturvetenskapliga perspektiv. Man skulle kunna sammanfatta det med att de befinner sig mittemellan de två paradigmen eller är på väg mot ett kulturvetenskapligt.

Nyckelord: Religion, religionsbegreppet, religionsdidaktik, undervisning

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	Sid
1. Inledning	1
1.1 Syfte	1
1.2 Frågeställningar	1
1.3 Metod	2
1.3.1 Urval	2
1.3.2 Genomförande	2
1.3.3 Bearbetning	3
1.3.4 Forskningsetik	3
2. Tidigare forskning	4
2.1 Religionsbegreppet	4
2.2 Religionsdidaktik	6
2.2.1 Allmän religionsdidaktik	7
2.2.2 Kritiska perspektiv och pedagogiska texter	7
2.2.3 Religionsbegreppets tillämpning i handböcker	9
3. Teoretisk ram - tre paradig	11
3.1 Det evolutionistiska paradigmet	11
3.2 Det religionsfenomenologiska paradigmet	11
3.3 Det kulturvetenskapliga paradigmet	12
4. Styrdokument	14
4.1 Religionskunskap som ämne	14
4.2 Kursplaner	14
5. Resultat	16
5.1 Erik	16
5.1.1 Material	16
5.1.2 Innehåll och perspektiv	16
5.1.3 Religionsbegreppet	17
5.2 Lars	18
5.2.1 Material	18
5.2.2 Innehåll och perspektiv	19
5.2.3 Religionsbegreppet	19
5.3 Nils	20
5.3.1 Material	20
5.3.2 Innehåll och perspektiv	20
5.3.3 Religionsbegreppet	21
5.4 Maria	22
5.4.1 Material	22
5.4.2 Innehåll och perspektiv	22
5.4.3 Religionsbegreppet	23
5.5 Karin	24
5.5.1 Material	24
5.5.2 Innehåll och perspektiv	24
5.5.3 Religionsbegreppet	25
6. Analys	27
6.1 Religionsbegreppet	27

6.1.1 Att definiera religion	27
6.1.2 Från begrepp till undervisning	27
6.2 På väg mot ett kulturvetenskapligt paradig	28
6.3 Slutsatser	31
7. Sammanfattning	33
8. Referenslista	34
8.1 Litteratur	34
8.2 Internet	35
8.3 Muntliga källor	35
Bilagor	
Bilaga 1 – Informationsbrev	
Bilaga 2 – Intervjufrågor	

1. INLEDNING

Aristoteles har sagt at definisjon av begreper er begynnelsen til all visdom. Kanskje hadde han reservert seg en smule om han var kjent med problemene knyttet til definisjon av religionsbegrepet. Her kan det nemlig argumenteres godt for å nøye seg med folkelige «common sense»-forestillinger om begrepet. Desto mer man analyserer, jo større ser nemlig forvirringen ut til å bli.¹

Citatet sammanfattar den religionsvetenskaplige forskningen och traditionen ganska bra. Under 150 år har forskare debatterat religionsbegreppet och försökt definiera vad religion egentligen är. Fortfarande idag har man inte kunnat enas om en definition och alla tycker inte heller att det är något som man ska eftersträva. Det finns idag en rad olika definitioner och teorier om hur man bör närma sig begreppet.

I den svenska skolan har vi ett ämne som kallas religionskunskap. Det är ett ämne i grundskolan såväl som i gymnasieskolan. Frågan är ju vad lärare undervisar om i detta ämne och hur de förhåller sig till religionsbegreppet. Vad faller inom ramen för religion och vad gör det inte? Vad är det som karakteriserar religion och vilka aspekter berör man när man i skolan beskriver detta? Är religionsbegreppet något som används oproblematiserat i skolan fastän det inom religionsforskningen verkar vara ett högst problematiskt ämne?

Religionsbegreppet i ett religionsdidaktiskt perspektiv är ett forskningsområde där oerhört få undersökningar har genomförts. Den här undersökningen tar dock sin utgångspunkt i ovan nämnda frågor och handlar om religionsbegreppets roll i skolan. Den övergripande frågan är hur några gymnasielärare definierar begreppet religion och hur de använder begreppet i sin undervisning.

1.1 Syfte

Syftet är att undersöka hur gymnasielärare definierar begreppet religion samt hur de använder begreppet i sin undervisning. Med det senare menas i undersökningen både ett direkt och ett indirekt användande. Därför berör de konkreta frågeställningarna begreppet ur båda dessa perspektiv.

1.2 Frågeställningar

Utifrån syftet är mina konkreta frågeställningar följande:

- Vilket material använder lärarna i religionsundervisningen?
- Vilket innehåll och vilka perspektiv är enligt lärarna centrala i religionsundervisningen?
- Hur definierar dessa lärare begreppet religion?

¹ Krogseth, Otto (2007) "Religionsdefinisjon – et problematisk prosjekt" I: Hjelde, Sigurd & Krogseth, Otto (red) (2007) *Religion - et vestlig fenomen? Om bruk og betydning av religionsbegreppet*. Oslo: Gyldendal Akademisk s. 65

1.3 Metod

Utifrån syftet och frågeställningarna valde jag att använda mig av intervjuer som metod. I intervjuer finns ett större utrymme, än vid till exempel enkätundersökningar, för att ställa fördjupande, förtydligande och kompletterande frågor till det som informanterna svarar. Eftersom syftet är formulerat ur lärarnas perspektiv och handlar om hur de definierar och använder religionsbegreppet passade samtalsintervjuer bäst som metod. Denna metod gav lärarna chansen att med egna ord berätta om hur de tänker och resonerar kring religionsbegreppet och dess roll i undervisningen.

1.3.1 Urval

Vad gäller urvalet valde jag begränsa mig till en kommun i Mellansverige. Via mail skickade jag ut en förfrågan om deltagande i undersökningen till samtliga religionslärare på kommunens tre gymnasieskolor samt till två religionslärare på en av friskolorna i kommunen. Tillsammans med förfrågan fanns ett formellt informationsbrev² där undersökningens syfte och genomförande presenterades. I brevet behandlades också etiska aspekter såsom konfidentialitet, vad gäller behandlandet av personuppgifter som kan identifiera undersökningspersonerna, och även informerat samtycke. Informerat samtycke innebär enligt Steinar Kvale att man informerar undersökningspersonerna om undersökningens syfte, hur undersökningen är upplagd och vad det kommer att innebära för personen att delta i undersökningen. En viktig aspekt i detta är också enligt Kvale att deltagandet är frivilligt.³

Sammanlagt skickades tolv förfrågningar ut till religionslärare och av dessa svarade fem stycken, tre män och två kvinnor, att de ville ställa upp i undersökningen. Tre av lärarna arbetar på kommunala gymnasieskolor medan två stycken arbetar på den nämnda friskolan. Lärarna kommer i undersökningen att benämnas med fiktiva namn, vilka är valda ur en lista på Sveriges vanligaste förnamn. Något som man bör vara medveten om vad gäller urvalet är att det föll sig så att de fem lärarna har arbetat som lärare ungefär lika länge, vilket vill säga mellan sju och tio år, och representerar på det sättet ingen större bredd i varken ålder eller arbetserfarenhet.

1.3.2 Genomförande

Utifrån frågeställningarna formulerade jag konkreta intervjufrågor och också en viss ordningsföljd för frågorna.⁴ Enligt Kvale beror det på intervjuens upplägg om frågornas lydelse och ordningsföljd ska vara bindande under själva intervjun eller om det vilar på intervjuarens omdöme att avgöra hur strikt mallen ska följas.⁵ Vad gäller intervjufrågorna för den här undersökningen finns en tanke med ordningen då själva undervisningen behandlas före frågorna om religionsbegreppet. Detta för att den senare diskussionen inte ska styra svaren om undervisningen utan bli så uppriktiga som möjligt. Ordningen styr dock bara ämnesområdena och inte de konkreta underfrågorna. I vilken ordning dessa skulle komma avgjorde jag som intervjuare under intervjun beroende på lärarnas svar och eventuella följdfrågor.

Respektive lärare fick bestämma tid och plats för intervjun inom ramen för en tvåveckorsperiod och varje intervju tog mellan 45 och 60 minuter. Vid alla fem intervjuerna träffades vi på respektive skola i mindre rum, förutom i ett fall då intervjun genomfördes i ett större uppehållsrum i anslutning till lärarrummet. Lärarna fick inte ta del av intervjufrågorna före

² Se bilaga 1

³ Kvale, Steinar (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun* Lund: Studentlitteratur s. 107-109

⁴ Se bilaga 2

⁵ Kvale s. 121

intervjun, förutom i ett fall då en av lärarna önskade att få se frågorna i förväg för att kunna förbereda sig. Denna lärare kallas i undersökningen för Maria och min tolkning är att detta inte påverkade resultatet i någon större utsträckning. Samtliga intervjuer spelades in på bandspelare. Enligt Kvale är detta det vanligaste sättet att registrera intervjuer på eftersom intervjuaren då kan koncentrera sig på ämnet och dynamiken i intervjun.⁶

1.3.3 Bearbetning

De inspelade intervjuerna transkriberades sedan till text. Först gjorde jag en ordagrann transkribering men tog ingen hänsyn till pauser eller ljud i någon form. Med den ordagranna transkriberingen som grund justerade jag sedan språket så att det mer liknar skriftspråk än talspråk. Jag utelämnade dessutom sådant som kan vara igenkännande för lärarna, eleverna eller skolorna samt sådant som inte har med intervjuens ämne att göra. Alla dessa anpassningar gjorde jag eftersom det som är relevant i dessa intervjuer är själva informationen. Kvale förtydligar att sådana här transkriberingar inte är kopior eller representationer av någon ursprunglig verklighet utan snarare tolkande konstruktioner som får fungera som verktyg för givna syften.⁷

Att göra transkriberingar fyller flera funktioner enligt Kvale, bland annat struktureras intervjusamtalen i en form som lämpar sig bättre för analys. Själva transkriberingen menar Kvale är en början till analys.⁸ Det är utifrån transkriberingarna som resultatet i denna undersökning är formulerat. Vad gäller analysen sker den utifrån undersökningens syfte med hjälp av den tidigare forskningen och den teoretiska ramen som innehåller en modell som beskriver studiet av religion utifrån tre religionshistoriska paradigmer.

1.3.4 Forskningsetik

Det som framgår i samband med beskrivningen av informationsbrevet till informanterna är att jag i undersökningen har tagit hänsyn till konfidentialitet och informerat samtycke. Det vill säga att informanternas personuppgifter kommer att behandlas med anonymitet och att de har fått information om undersökningen, vad ett eventuellt deltagande innebär och att deltagandet är frivilligt.

Utöver detta finns en forskningsetisk aspekt som rör undersökningens specifika ämne. Eftersom ämnet för undersökningen är religion och handlar om lärares uppfattningar och arbetssätt inom detta område finns en risk att informanterna upplever vissa frågor som känsliga, till exempel om frågor rör deras egen religiösa tillhörighet. Detta är inte något som ska behandlas i denna undersökning och för att undvika den typen av frågor har jag varit noga med att formulera intervjufrågorna så att de behandlar informanternas professionella uppfattningar som lärare. Min utgångspunkt i formulandet av frågorna har varit att det ska gå att besvara frågorna utan att bli personlig. De gånger som informanterna kommer in på vad de själva tror om olika saker är det för att de själva har fört det på tal.

⁶ Kvale s. 147

⁷ Ibid. s. 152

⁸ Ibid. s. 155

2. TIDIGARE FORSKNING

Den här undersökningen har som syfte att undersöka hur några gymnasielärare definierar begreppet religion samt hur de använder begreppet i sin undervisning. Detta gör att undersökningen tar sin utgångspunkt i två större forskningsfält, ett ämnesteoritiskt och ett religionsdidaktiskt. Nedan kommer forskningsöversikter och forskning inom båda dessa områden att presenteras.

2.1 Religionsbegreppet

Den ämnesteoritiska delen där religionsbegreppet behandlas utgår från två böcker, *Religion – et vestlig fenomen?* och *Nya perspektiv på religion*, vilka översiktligt presenterar forskning om och diskussioner kring religionsbegreppet. Den första boken innehåller bidrag från flera forskare inom det religionsvetenskapliga området men redaktörerna för boken är religionshistorikerna Sigurd Hjelde och Otto Krogseth. *Nya perspektiv på religion* är skriven av religionshistorikerna Ingvild Sælid Gilhus och Lisbeth Mikaelsson. Anledningen till att jag valt två översiktliga verk är av avgränsningsskäl. Den internationella debatten kring religionsbegreppet är omfattande men dessa böcker ger tillsammans en översiktlig ingång till ämnet.

Vad är religion egentligen? Med den frågan börjar både Hjelde och Krogseth samt Sælid Gilhus och Mikaelsson sina presentationer av forskningsläget när det gäller religionsbegreppet. Hjelde och Krogseth menar att det i det vardagliga livet kanske inte är ett sådant problematiskt begrepp. De flesta människor har en ganska klar bild av vad de menar med religion. Det blir dock komplicerat menar författarna, när man börjar ställas inför frågor som till exempel om religion är tro på en gud eller flera gudar eller kanske en föreställning om en övernaturlig kraft. Kan religion vara ett starkt engagemang eller en stark upplevelse av att ha en mening med livet? Utifrån detta menar Hjelde och Krogseth att det kanske inte är så konstigt att den religionshistoriska forskartraditionen under sina 150 år inte har lyckats enas om en religionsdefinition.⁹

Självva ordet religion kommer från latinet och redan här finns det flera tolkningar av ordets betydelse. Framför allt finns det två framträdande tolkningar, den ena kommer från verbet *relegera* som betyder ”läsa igen” och den andra från ordet *religare*, ”att binda samman”. Sælid Gilhus och Mikaelsson menar att eftersom de flesta människor har en naturlig och självklar föreställning om vad religion är blir det ännu svårare att använda begreppet i vetenskapliga sammanhang på ett objektivt sätt. Dessutom betonar de att religion är ett västerländskt och eurocentriskt begrepp som i synnerhet har använts för att beskriva och förstå kristendomen. Detta komplicerar, enligt Sælid Gilhus och Mikaelsson, det neutrala forskningsbegreppet ytterligare.¹⁰

Vad religionsvetenskapen ska handla om är helt beroende av vilka kännetecken vi lägger in i begreppet religion, menar Sælid Gilhus och Mikaelsson. I ett vetenskapligt sammanhang är definitionen som styr vad det är som ska studeras. Detta gör att definitioner är fyllda av makt. De tvingar sitt objekt i en given riktning.¹¹ När det gäller religionsbegreppet finns det en stor mängd definitioner av olika slag. Enligt Krogseth finns det exempel på definitioner som framhäver teologiskt innehåll och andra som lyfter fram individuell eller social funktion. En del fokuserar ett

⁹ Hjelde, Sigurd & Krogseth, Otto (red) (2007) *Religion - et vestlig fenomen? Om bruk og betydning av religionsbegreppet*. Oslo: Gyldendal Akademisk s. 13

¹⁰ Sælid Gilhus, Ingvild & Mikaelsson, Lisbeth (2003) *Nya perspektiv på religion* Stockholm: Natur och Kultur s. 27-28

¹¹ *Ibid.* s. 32, 40

objektivt trosinnehåll medan andra tar hjälp av psykologin för att närma sig den subjektiva trosfunktionen. Det finns också definitioner som liknar både förklaringar och beskrivningar.¹²

Det är vanligt menar Krogseth att man gör en åtskillnad mellan substantiella definitioner som baseras på innehåll och funktionella definitioner som ser till religionens funktion. De substantiella utgår ifrån att religion innebär en relation till en gudomlig eller övernaturlig dimension medan de funktionella kan omfatta flera olika former för religion. Svagheten hos de substantiella definitionerna är just att de blir för snäva och etnocentriska. De fokuserar uppenbarelser och läror men många forskare menar att religion kan vara så mycket mer. Den stora kritiken mot forskningens försök att definiera religion har framför allt riktat sig mot denna typ av definitioner och deras tendens att bli alltför västligt etnocentriska. Fördelen med de funktionella definitionerna är att de kan rymma flera forskningsområden och även sociologiska och kulturteoretiska problemställningar. Fördelen med de substantiella är att de avgränsar sitt studieområde på ett bättre sätt än de funktionella. De senare kan ibland tappa bort vad det är som är specifikt och skiljer religion från till exempel ideologier och filosofier.¹³

Forskningen kring religionsbegreppet har tagit lite olika riktningar. Anne Stensvold menar att det finns en form av outtalad konsensus kring begreppet eftersom de flesta religionsforskare är överens om att till exempel varken fotboll eller marxism faller under begreppet religion. Med detta som utgångspunkt har flera försök gjorts för att hitta den gemensamma nämnaren i den mångfald av olika definitioner som finns. Det finns också forskare som har hävdats att det måste finnas flera olika definitioner eftersom det finns så många olika forskare och forskningsområden. De menar att det inte kommer att vara möjligt att enas om bara en definition.¹⁴

En ny teori har introducerats i syfte att kunna behålla den jämförande forskningen. I den används begreppet familjelikhet för att utvidga möjligheten att fortsätta jämföra religioner utan att mena att alla religioner har en gemensam kärna. Eftersom till exempel gudar och riter kan variera blir det meningslöst att leta efter en sådan gemensam kärna. Idén om familjelikhet gör istället att vi kan identifiera olika delar av religionen som del av samma familj. Teorin bidrar inte med en ny religionsdefinition men ger ett nytt sätt att se på religionen. Den skiljer på själva begreppet religion och det begreppet refererar till.¹⁵

Religionshistorikern Jonathan Z. Smith efterlyser ett större engagemang i debatten om religionsbegreppet. Meningen enligt Smith är inte att alla ska komma överens utan snarare att själva diskussionen förs. En ständig diskussion kring religionsbegreppet ger, enligt Smith, forskningen möjlighet att anpassa sig till de ändringar som hela tiden sker inom forskningsmaterial och förståelsehorisonter. Smith betonar att begreppet har ändrat betydelse genom historien vilket han menar är ett tecken på att religionsbegreppet inte är ett statiskt begrepp. Smith är också en forskare som anser att religionsbegreppet är ett universellt begrepp. Detta trots kritiken om att religionsbegreppet inte ens finns utanför västvärlden. Enligt Smith är begreppet en konstruktion av forskare och existerar bara i den akademiska världen. På detta sätt menar han att religionsbegreppet påminner om andra abstrakta begrepp inom humaniora som inte finns utanför västvärlden men ändå används och därför borde även religionsbegreppet, enligt Smith, gå att använda universellt.¹⁶

¹² Krogseth s. 66

¹³ Ibid s. 66, 72

¹⁴ Stensvold, Anne (2007) "Å definere religion" I: Hjelde & Krogseth s. 56-58

¹⁵ Ibid. s. 55-56

¹⁶ Smith, Jonathan Z. (1982) *Imagining Religion, from Babylon to Jonestown*. Chicago: University of Chicago Press jmf Stensvold s. 61-65

Religionssociologen James A. Beckford anser också att religion är ett abstrakt fenomen. Han menar att det inte är något som är tillgängligt för direkt observation och därför menar han till skillnad från Smith att en universell religionsdefinition är omöjlig.¹⁷ Även antropologen Talal Asad hävdar att en universell religionsdefinition är omöjlig eftersom religion är starkt knutet till historiska och kulturella processer. Han menar att själva idén om en universell definition är en produkt av historiska processer i en västlig kontext där man har velat skilja religion från andra samhällseliga sektorer. Denna kontext, menar Asad, har gett upphov till föreställningen om att religion har en essens och kan betraktas som oberoende av kulturella och historiska faktorer.¹⁸

Även Sælid Gilhus och Mikaelsson diskuterar vad det är som har skapat och format det moderna religionsbegreppet. De anknyter till tankar om att begreppet har påverkats av hur samhället har delat upp olika samhällssektorer utifrån dess funktioner och arbetssätt. Detta har i sin tur lett till en uppfattning om att religion är en egen kategori, liksom områden som politik och ekonomi. Sælid Gilhus och Mikaelsson menar att detta tillsammans med den västerländska åtskillnaden på "vår religion" och "andras religion" har inneburit att också islam, buddhism och hinduism skilts åt som separata begrepp. Detta har enligt författarna bland annat fått två konsekvenser. Kristendomen som västerländsk religion har format de andra religionerna utifrån sin egen modell av religion men de icke västerländska religionerna har också presenterat sig själva utifrån det västerländska religionsbegreppet. Man kan fråga sig, enligt Sælid Gilhus och Mikaelsson, om det är givande att använda religionsbegreppet på icke västerländska samhällen där det vi kallar religion inte är en separat företeelse, utan en integrerad del av människors sätt att leva.¹⁹

En av de stora kritikerna mot religionsbegreppet är Timothy Fitzgerald. I *The ideology of religious studies* argumenterar han för att religionsbegreppet inte går att använda och att det inte är en lämplig analytisk kategori för att hjälpa oss att förstå den värld vi lever i. Han menar att det verkar som att religion har något meningsfullt att säga om samhällen men i själva verket är det svårt att separera religion från kultur.²⁰ Gavin Flood representerar en medelväg där han i *Beyond phenomenology* argumenterar för att förståelse och förklaringar av religion alltid är beroende av den historiska kontexten. Han utmanar synen på religion och menar att studiet av religion borde börja med språk och kultur.²¹

2.2 Religionsdidaktik

Det religionsdidaktiska forskningsfältet är brett och innefattar många olika aspekter av religionsdidaktiken. Det har handlat och handlar om värderingar, pluralism, livsfrågor, pedagogiska texter, framställningen av "de andra" eller helt enkelt vad som karakteriserar och har karakteriserat religionsdidaktiken. För att illustrera detta har jag valt att använda mig av två olika forskningsöversikter, skrivna av Johan Wickström samt Rune Larsson, som utifrån två lite olika infallsvinklar presenterar den religionsdidaktiska forskningen. Denna del avslutas med en presentation av en artikel, skriven av Torsten Blomkvist och Olof Sundqvist. Det finns inte mycket religionsdidaktisk forskning som behandlar religionsbegreppet men Blomkvist och Sundqvists artikel är ett exempel på detta och blir också därför en naturlig forskning att relatera denna undersökning till.

¹⁷ Beckford, James A (2003) *Social Theory and Religion* Cambridge: Cambridge University Press jmf Krogseth s. 65

¹⁸ Asad, Talal (1993) *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam*. Baltimore: John Hopkins University Press jmf Rønnow s. 79

¹⁹ Sælid Gilhus & Mikaelsson s. 28-29

²⁰ Fitzgerald, Timothy (2000) *The ideology of religious studies* New York: Oxford University Press

²¹ Flood, Gavin (1999) *Beyond phenomenology. Rethinking the Study of Religion*. London: Cassell

2.2.1 Allmän religionsdidaktik

Rune Larsson präglas i sin forskningsöversikt av religionspedagogiken och presenterar en allmän religionsdidaktik. Hans översikt ingår i ett europeiskt projekt där forskare från tio olika europeiska länder deltar. De möttes till en konferens 2004 i syfte att få en bild av och ta del av pågående forskning inom det religionsdidaktiska området i de olika länderna. I sitt bidrag diskuterar Larsson det religionsdidaktiska området och dess utveckling under det senaste århundradet. Han menar att 1900-talet har varit fyllt av religiös mångfald och sekularisering där Sverige har gått från ett homogent kristet samhälle till ett samhälle som är pluralistiskt och sekulariserat. Det som hände år 2000 när den svenska kyrkan skildes från staten, efter att kyrkan under flera hundra år haft som uppdrag att leda och kontrollera undervisningen i Sverige, var att två linjer av religionsundervisning utformades. Den ena riktar sig mot skolans religionsundervisning och den andra mot kyrkans undervisning.²²

Denna utveckling från en konfessionell skola och religionsundervisning till en mer sekulariserad skola och religionsundervisning skapade, enligt Larsson, ett behov av att formulera en ny identitet för ämnet. Spänningen mellan det gamla och det nya var något som skyndade på denna process. Inom forskningen har många, menar Larsson, ägnat sig åt att beskriva denna tid av förändring och utveckling inom religionsundervisningen. Under 60- och 70-talen fokuserade många forskare på begrepp som objektivitet och neutralitet. Forskare analyserade också det moderna samhället och undersökte vilka livsfrågor som eleverna själva funderade kring. Här fanns enligt Larsson en stark tendens att ändra den tidigare normativa undervisningen till något ur ett mer fenomenologiskt perspektiv som syftade till att ”lära om” och ”få en bild av”.²³

De senaste decennierna menar Larsson att mycket har handlat om att närma sig religionsämnet utifrån livsfrågor. Här nämner Larsson forskare som Anders Jeffner, Sven-Åke Selander och Sven Hartman. Denna förändring mot livsfrågor gjorde att forskare började undersöka barns egna sätt att tänka. Enskilda forskare men även större forskningsprojekt på initiativ av skolöverstyrelsen närmade sig frågor om hur barn ser på livet.²⁴

Lärare har en central roll i all undervisning och därför är det överraskande menar Larsson att så få forskningsprojekt har handlat om lärares roll i religionsundervisningen. Det finns dock forskare som har studerat lärares värderingar och deras relation till skolans värderingar. Larsson behandlar också vilken stor förändring det har inneburit för Sverige med tillkomsten av den stora gruppen invandrare och flyktingar från hela världen. Detta har inneburit en större mångfald i kultur, religion, värderingar och så vidare. Just denna pluralism har, enligt Larsson, blivit ett framträdande ämne för den didaktiska forskningen.²⁵

2.2.2 Kritiska perspektiv och pedagogiska texter

Johan Wickströms forskningsöversikt ingår i hans avhandling och präglas därför av pedagogiska texter och en mer kritisk forskningstradition. Avhandlingen diskuterar framställningar av den nordiska forntidens samhälle och religion i den svenska folkskolans pedagogiska texter under tiden 1842 fram till 1919. Detta innebär att Wickströms avhandling relateras till ämnesteoretisk forskning vad gäller sentida användningar av nordisk forntid, religion och myt men även till didaktisk forskning, närmare bestämt etniska, sociala och religiösa representationer i pedagogiska

²² Larsson, Rune (2004) "Religious education in Sweden: Research Trends in a Secularised and Post-Christian Plurality" I: Larsson, Rune & Gustavsson, Caroline (red) *Towards a European Perspective on Religious Education* Skellefteå: Artos & Norma bokförlag s. 7-8, 304

²³ Ibid. s. 306-307

²⁴ Ibid. s. 307-311

²⁵ Ibid. s. 308-311

texter. Enligt Wickström är forskningen om pedagogiska texter ett nästintill oöverskådligt fält eftersom den är så omfattande. Därför utgår hans forskningsöversikt från hans egen undersökning som är historisk och fokuserar ideologiskt innehåll i pedagogiska texter i folkskolan.²⁶

Just innehållsanalyser etablerades som ett internationellt forskningsfält, enligt Wickström under mellankrigstiden och efter andra världskriget. Pedagogiska texter ansågs ha stor betydelse för människors uppfattningar om sig själva och andra. Med bakgrund i de erfarenheter som kriget gav genomfördes flera förändringar av etniska, nationella och religiösa framställningar i pedagogiska texter. Forskningen har till viss del handlat om en ömsesidig porträttering av etniska och nationella grupper men har även fokuserat på hur statliga undervisningsinstitutioner har använt och använder pedagogiska texter för att skapa och förmedla nationella, religiösa och etniska identiteter. Ofta har den forskningen studerat konstruktioner av motsatsparen ”vi” och ”de andra”.²⁷

Ett exempel på denna typ av forskning är Åke Holmberg som har undersökt svenskars syn på avlägsna länder och folk, från 1700-talet fram till första världskriget, utifrån läroböcker. Hans forskning visar att under perioden före år 1830 beskrevs främmande religioner på ett nedsättande sätt. Detta gällde särskilt naturreligioner medan buddhism och islam framställdes bättre. De här läroböckerna hade en bristfällig kunskap om utomeuropeiska förhållanden och innehöll rasistiska och romantiserande stereotyper av ”de andra”. Holmbergs forskning visar också att under 1800-talet framhöll man den vita rasen och indoeuropeerna vilket gjorde att en stark rasideologi etablerade sig.²⁸ Enligt Wickström visar flera studier att en tydlig rasism var vanlig i de pedagogiska texterna under 1800-talet. Under 1900-talet omvandlades denna tydliga rasism till att bli mer underförstådd. Liknande omvandlingar av rasism bekräftas i studier av pedagogiska texter under slutet av 1900-talet. Den forskningen visar att texterna inte var direkt rasistiska men nedlåtande värderingar fanns i framställningarna av invandring samt andra länder och folk.²⁹

Mycket forskning har enligt Wickström berört etniska representationer i läroböcker medan forskning som behandlat representationer av religioner har varit betydligt mindre. Ett exempel är dock religionsdidaktikern Kjell Härenstam som i ett flertal studier har behandlat representationen av islam, tibetansk buddhism och hinduism i svenska läroböcker. Hans forskning visar bland annat att före grundskolan inrättades framställdes islam och muslimer på ett negativt sätt, vilket efter grundskolans inrättande på 1960-talet övergår i en framställning om vad som skiljer oss från dem. Efter 1969 års läroplan framställs islam som något annorlunda, utvecklingsfientligt och kvinnoförtryckande. Utifrån sin forskning konstaterar Härenstam att det finns tre återkommande problem i framställningen av islam, nämligen att läroböckerna inte problematiserar begreppet islam, att de använder negativa exempel och att de inte gör någon skillnad på praxis och ideal.³⁰ Även religionshistorikern Jonas Otterbeck har i en mindre studie studerat framställningen av islam. Han har fokuserat på gymnasieläroböcker på 2000-talet och visat hur islam mystifieras, hur representationen bitvis är felaktig samt hur ett skevt urval bidrar till konstruktionen av ”de andra”.³¹

²⁶ Wickström, Johan (2008) *Våra förfäder var hedningar. Nordisk forntid som myt i den svenska folkskolans pedagogiska texter fram till år 1919*. Uppsala: Uppsala universitet s. 1, 26, 33

²⁷ Ibid. s. 34-35

²⁸ Holmberg, Åke (1988) *Världen bortom västerlandet*. Göteborg: Acta Regiæ Societatis Scientiarum et Litterarum Gothoburgensis jmf Wickström s. 38-39

²⁹ Wickström s. 38-39

³⁰ Härenstam, Kjell (1993) *Skolboksislam: analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis jmf Wickström s. 40-42

³¹ Otterbeck, Jonas (2004) *Vad kan man egentligen begära? Läromedelstexter om islam*. Didaktikens forum 1 jmf Wickström s. 41-42

2.2.3 Religionsbegreppets tillämpning i handböcker

Blomkvist och Sundqvist angriper i sin artikel, precis som den här undersökningen, både religionsbegreppet och religionsdidaktiken. Syftet med deras artikel är att kritiskt undersöka hur man tidigare har tillämpat religionsbegreppet i ett antal handböcker om fornskandinavisk och germansk religion, anpassade för studier efter gymnasiet. Undersökningen omfattar sex olika handböcker, tre nordiska och tre tyska. Samtliga handböcker har använts vid högskolor och universitet under de senaste decennierna.³²

Författarna till artikeln tar sin utgångspunkt i några äldre handböcker vilka de menar innehåller flera problem ur ett modernt religionsvetenskapligt perspektiv. De konstaterar att de äldre handböckerna ofta använder ett snävt västerländskt religionsbegrepp. Handböckerna betonar också gudstro, myters roll och skriftliga källor. De flesta använder religionsfenomenologiska kategorier och utelämnar förhållandet mellan religion och samhälle. Fornskandinavisk religion skildras som ett statiskt teologiskt system. Det finns också drag av ett evolutionistiskt perspektiv då magi behandlas som något primitivt. Utifrån detta diskuterar Blomkvist och Sundqvist hur de nyare handböckerna hanterar religionsbegreppet. Det gäller frågor som berör begreppet, hur det används, vad det omfattar och om religionen sätts i ett kontextuellt sammanhang.³³

Utifrån undersökningen av handböckerna blir några delar framträdande. Blomkvist och Sundqvist konstaterar att ingen av författarna till handböckerna för någon särskild diskussion om religionsbegreppet eller hur det fungerar som analytisk kategori. Det finns flera skillnader som blir tydliga i undersökningen men det går, enligt Blomkvist och Sundqvist, att se några gemensamma drag i vad de nordiska författarna låter religionen omfatta. Gudomliga makter får stort utrymme tillsammans med människans rituella aktiviteter och myter.³⁴

I alla sex handböckerna menar Blomkvist och Sundqvist att det finns tydliga exempel på både synkrona perspektiv och ett hänsynstagande till religionens förändring över tid. I de nordiska handböckerna förekommer historiska och samhällliga kontexter sparsamt. I de tyska handböckerna är detta lite annorlunda då en författare har ett helt kapitel om religion och samhälle och en annan författare behandlar ett kulturvedenskapligt och historiskt perspektiv i sin framställning även om denna inte alltid knyts samman med det religiösa. Den tredje författaren använder arkeologiskt material och berör utifrån materialet kontextuella aspekter.³⁵

Blomkvist och Sundqvist drar några slutsatser av sin undersökning, bland annat att det finns variationer i hur författarna till handböckerna väljer att skildra fornskandinavisk och germansk religion. Skillnaderna rör till exempel diskussioner kring vissa begrepp, synen på religion och magi, synliggörandet av båda könen samt vilken hänsyn man tar till kontexter. De konstaterar också att ett grundläggande problem i handböckerna är att det saknas kritiska reflektioner kring religionsbegreppet. Ofta får traditionella religionsfenomenologiska kategorier styra framställningen av religion, även då författare visar att det är medvetna om problematiken med detta. Blomkvist och Sundqvist diskuterar om detta kan bero på att handboks-författarna är starkt påverkade av det eurocentriska religionsbegrepp som till stor del är baserat på en kristen förståelse om vad religion är. Ingen av författarna lyckas i sina handböcker integrera samhällliga, historiska och kulturella aspekter menar Blomkvist och Sundqvist.³⁶

³² Blomkvist, Torsten & Sundqvist, Olof (2006) "Religionsbegreppets tillämpning i handböcker om fornskandinavisk och germansk religion" I: *Nya mål? Religionsdidaktik i en tid av förändring* Uppsala: Swedish Science Press s. 20-21

³³ Ibid. s. 22-23

³⁴ Ibid. s. 23-24, 27

³⁵ Ibid. s. 27-31

³⁶ Ibid. s. 33

Dessa slutsatser menar Blomkvist och Sundqvist motiverar kravet på en ny handbok om fornskandinavisk och germansk religion. Denna handbok borde, enligt författarna, anknyta till den moderna internationella debatten kring religionsbegreppet och jämförande religionsforskning. Författarna föreslår också en ny modell för denna handbok. En modell som baseras på det fornvästnordiska begreppet *sior*, som i dess svenska form kan beskrivas som *sed*. På senare år har flera forskare undersökt möjligheten att använda inhemska kategorier som bäst anses motsvara religion, till exempel *dharmā* i den indiska kulturen. Detta för att lämna den så starkt präglade västerländska betydelsen av religion. En viktig del i en ny handbok blir enligt Blomkvist och Sundqvist att lyfta fram *sedens* variationer i rum och tid samt dess samhälleliga och kulturella kontexter. Den stora styrkan med detta nya begrepp är enligt författarna att sociala och kulturella sammanhang integreras på ett naturligt sätt.³⁷

³⁷ Blomkvist & Sundqvist s. 34-36

3. TEORETISK RAM – TRE PARADIGM

Liksom tidigare nämnts är det religionsvetenskapliga forskningsområdet omfattande vilket innebär att det finns en rad olika teorier och modeller för att närma sig ämnet religion. För att ha något mer konkret att ställa den här undersökningens resultat emot har jag använt en teoretisk ram som bygger på tre religionshistoriska paradigmen. Denna modell täcker på ett övergripande sätt in flera delar av religionsvetenskapen och fungerar därför bra för den här undersökningens syfte och upplägg.

Modellen är hämtad från Sælid Gilhus och Mikaelsson som alltså använder sig av tre religionshistoriska paradigmen för att beskriva studiet av religion. Enligt dem avlöste det religionsfenomenologiska paradigmet det evolutionistiska paradigmet och är enligt författarna det rådande paradigmet som också har varit det mest inflytelserika. Men de diskuterar också flera förändringar som tyder på att ett kulturvetenskapligt paradigm håller på att avlösa det religionsfenomenologiska.³⁸

Tanken om vetenskapliga paradigmen kommer från vetenskapsteoretikern Thomas Kuhn. Han menar att ett paradigm beskriver hur forskningen inom ett område följer inarbetade och väl beprövade procedurer. Ett rådande paradigm tas mer eller mindre för givet och möter inget större motstånd under en längre tid. Så småningom kommer ny utveckling inom forskningsfältet att påverka paradigmet så att det blir ostadigt, vilket i sin tur leder till att ett nytt paradigm inleds.³⁹

3.1 Det evolutionistiska paradigmet

Det evolutionistiska paradigmet är i stort sett förkastat av forskningen men enligt Sælid Gilhus kan man fortfarande se att detta paradigm har en viss inverkan på religionsforskningen. Inom det evolutionistiska paradigmet utgår forskare till stor del ifrån en förbättringsmodell där synen är att kulturer rör sig framåt mot framsteg och komplexitet. Monoteism betraktas till exempel som mer avancerat än polyteism. När evolutionisterna ägnar sig åt jämförande studier förutsätter de att människor på samma utvecklingsnivå har samma typ av kultur och religion.⁴⁰

Detta paradigm representeras främst av antropologen James Frazer. Han ägnade mycket tid åt jämförelser där han framför allt koncentrerade sig på att hitta likheter. I sina jämförelser behandlade han olika platser och tider som samtida även om de rent historiskt inte hade något med varandra att göra. Han använde sig av det utvecklingsschema som dominerade inom det evolutionistiska paradigmet, nämligen evolutionen. Enligt Frazer går den kulturella utvecklingen längs en linje från det enkla till det komplicerade. Under denna utvecklingslinje finns vissa givna stadier där magi blir till religion och till sist vetenskap. Detta synsätt förutsätter att människor som befinner sig i samma stadium har samma slags föreställningar, myter och riter.⁴¹

3.2 Det religionsfenomenologiska paradigmet

Det religionsfenomenologiska paradigmet avlöste det evolutionistiska och utgår i kontrast till detta från att religionen är en speciell företeelse där den troende står i centrum. Religionsfenomenologin vill enligt Sælid Gilhus ge förståelse för den troende och skapa kontakt

³⁸ Sælid Gilhus & Mikaelsson s. 49

³⁹ Ibid. s. 49

⁴⁰ Sælid Gilhus, Ingvild (2003) ”Mellan essens och konstruktion. Religionsvetenskap som jämförande studium”

I: Sælid Gilhus & Mikaelsson s. 59, 89, 114

⁴¹ Ibid. s. 65-66

med dennes verklighet. Det som speglar detta paradigm är en fokusering på religionens mest troende medlem. Det handlar om en idealmänniska som forskningen sällan har satt i sammanhang av kön, klass, ålder och så vidare. Man har inom detta paradigm framhållit asketer och mystiker. Deras erfarenheter har ansetts särskilt viktiga därför att de handlar om en djup och religiös essens.⁴²

Hittills har det religionsfenomenologiska paradigmet varit det mest inflytelserika i det vetenskapliga studiet av religion. Något centralt inom detta paradigm är det jämförande studiet. Religioner har betraktats som varandras kontexter och jämförts med varandra istället för med olika samhällseliga sektorer. Utgångspunkten är att religionernas egen inre dynamik är den mest avgörande faktorn i dess utveckling, inte samtida kulturella eller sociala processer.⁴³

Det jämförande studiet inom religionsfenomenologin har, enligt Sælid Gilhus, till stor del handlat om att jämföra religiösa fenomen, såsom Gud, offer och bön, över religionsgränserna. Detta är en systematisk disciplin som ofta har skapat typologier och försökt visa på allmängiltiga strukturer. Religionsfenomenologin förutsätter att det finns tidlösa mönster i de olika religionerna. En sådan här modell utgår, enligt Sælid Gilhus, ifrån att religionen har en systematisk karaktär där de många olika delarna bildar en helhet, såsom kosmologi och mytologi. Detta gör, menar hon, att det religionsfenomenologiska paradigmet passar bättre in på stabila grupper och organiserade religioner.⁴⁴

Inom det religionsfenomenologiska paradigmet ses religionen som en egen sektor. För att det ska vara möjligt menar Sælid Gilhus att det krävs en beskrivning som skiljer religionen från det kontextuella sammanhanget. Världsreligioner som buddhism, kristendom och islam framställs ofta inom detta paradigm som om de uppstått vid en särskild tidpunkt, ofta i och med religionens stiftare. Beskrivningen av dessa religioner startar alltså med stiftaren och utifrån detta utvecklas en religion med tydliga gränser. Även om man kan urskilja flera förgreningar handlar det ändå om en religion, en utvecklingshistoria och en beskrivning. Det som kännetecknar religionen är till exempel en världsbild, en människobild och en frälsningssyn. Det finns tydliga samband mellan de olika förgreningarna och ett tydligt gemensamt ursprung.⁴⁵

Enligt Sælid Gilhus är det inom religionsfenomenologin underförstått att människan i sitt djupaste väsen är religiös. Detta tillsammans med uppfattningen att religionen är ”det goda”. Religionsfenomenologin har delvis varit starkt influerad av kristendomen. Detta märks enligt Sælid Gilhus på flera områden. Bland annat har man använt sig av kategorier som är starkt påverkade av kristendomen och på så sätt har man läst in kristendomen i andra religioner.⁴⁶

3.3 Det kulturvetenskapliga paradigmet

Som nämnts tidigare lyfter Sælid Gilhus och Mikaelsson fram framför allt tre stora förändringar i studiet av religion. De tre förändringarna är enligt Sælid Gilhus dramatiska och kan förknippas med att ett nytt paradigm i studiet av religion håller på att utvecklas, vilket de kallar det kulturvetenskapliga paradigmet. En av förändringarna handlar om att religion inte längre betraktas som en egen sektor utan snarare som ett kulturellt fält. Dessutom har de essensialistiska

⁴² Sælid Gilhus ”Mellan essens och konstruktion. Religionsvetenskap som jämförande studium” s. 50, 69-72

⁴³ Sælid Gilhus, Ingvild (2003) ”>Det finns mer mellan himmel och jord...< - är det där religionerna finns? Religion som kategori och de religionshistoriska paradigmen” I: Sælid Gilhus & Mikaelsson s. 51-53

⁴⁴ Sælid Gilhus ”Mellan essens och konstruktion. Religionsvetenskap som jämförande studium” s. 50, 69-70, 89

⁴⁵ Sælid Gilhus ”>Det finns mer mellan himmel och jord...< - är det där religionerna finns? Religion som kategori och de religionshistoriska paradigmen” s. 51-52

⁴⁶ Sælid Gilhus ”Mellan essens och konstruktion. Religionsvetenskap som jämförande studium” s. 51, 74, 83-84

och intuitiva uppfattningarna om vad religion är förändrats mot det mer forskarkonstruerade begreppet religion. Utöver detta har forskningen rört sig från att betrakta de troendes verklighet till att undersöka religion som en del av en kultur.⁴⁷

Syftet med att flytta forskningen av religion från ett religionsfenomenologiskt till ett kulturvetenskapligt paradigms är enligt Sælid Gilhus att betrakta religionen som en integrerad del av samhälle och kultur. Det kulturvetenskapliga paradigmet betonar studiet av människor istället för gudar, vanligt folk och inte bara en religiös elit samt vardagsreligiositet och inte bara religionens högtidliga uttryck. Inom detta paradigms blir studiet av religion ett studium av människors sätt att skapa och upprätthålla sin värld. Paradigmet betonar också användandet av ett mer allsidigt material än bara texter, flera synvinklar på historien och att nya perspektiv tillämpas på materialet. Detta paradigms har fört med sig en öppning mellan religionsvetenskapen och samhällsvetenskapen där begrepp som kön, klass och identitet har bidragit till att nutiden kommit i fokus i kontrast till att det förflutna tidigare betonats.⁴⁸

Inom det religionsfenomenologiska paradigmet fokuseras den troende och dess verklighet men inom det kulturvetenskapliga paradigmet får både den religiösa experten och den icke-religiösa människan plats i studiet av religion. Skillnaden är att man inte längre ser den troende som den enda bäraren av religion. Det kulturvetenskapliga paradigmet handlar om föreställningen att religionen existerar som ett område där föreställningar, handlingar och värderingar hela tiden kommuniceras mellan olika aktörer, både religiösa och icke-religiösa. I detta paradigms blir hela fältet föremål för forskning.⁴⁹

⁴⁷ Sælid Gilhus ”Det finns mer mellan himmel och jord... - är det där religionerna finns? Religion som kategori och de religionshistoriska paradigmen” s. 48-49

⁴⁸ Sælid Gilhus (2003) ”Från Vedaskrifterna till internet. Religionsvetenskap som ett historiskt studium” I: Sælid Gilhus & Mikaelsson s. 56, 116, 122

⁴⁹ Sælid Gilhus ”Det finns mer mellan himmel och jord... - är det där religionerna finns? Religion som kategori och de religionshistoriska paradigmen” s. 55

4. STYRDOKUMENT

4.1 Religionskunskap som ämne

I ämnesbeskrivningen av religionskunskap betonas två delar som dess syfte. Syftet är dels att ge kunskaper om trons innehåll och traditioner inom olika religioner och livsåskådningar och dels att ge en ökad förståelse för människor med olika religioner och livsåskådningar. Kunskapsaspekten innehåller också medvetenhet om att kunskaper, begrepp och olika analysredskap behövs för att kunna värdera och ta ställning. Förståelsen tar sin utgångspunkt i möjligheten att reflektera över existentiella frågor ur olika perspektiv och då även ge en ökad förståelse för att människor kan tycka olika.⁵⁰

För ämnet finns formulerade mål att sträva mot och där står bland annat att skolan ska sträva efter att eleven:

fördjupar sin förmåga att reflektera över och argumentera kring existentiella frågor som rör tro, etik och livsåskådning

utvecklar sin förmåga att beskriva, analysera och förstå hur och varför levnadsvillkor, traditioner och samhällssystem samspekar med religion och livsåskådning

utvecklar sina insikter i kristendomens och andra världsreligioners och livsåskådningars huvudtankar, värderingar, traditioner, uttrycksformer och urkunder

fördjupar sin förtrogenhet med de språk, begrepp, berättelser och bilder som uttrycker religioners och livsåskådningars tolkningar av livet⁵¹

Den grundläggande utgångspunkten för ämnet är människan och hennes situation. De upplevelser och behov av livstolkning som människan har ska stå i centrum. Hur religion och livsåskådning förhåller sig till kultur och samhälle är en central del i ämnet vilket innebär att både välbekanta traditioner och mer nutida företeelser som inte är direkt förknippade med religiös tro studeras. När det gäller detta betonas begreppsbildning som ett viktigt verktyg.⁵²

Det som framställs som grundläggande i studiet av alla religioner och livsåskådningar är frågor om tro och livstolkning, alltså frågor om verkligheten och världen tillsammans med människan och värdena. Innehållsligt går det att urskilja olika dimensioner: en historisk, en institutionell, en kulturell, en om tro, en om etik och en om genus. Dessa olika dimensioner bidrar till att analysen av det man studerar både vidgas och fördjupas.⁵³

4.2 Kursplaner

Kursplanerna för både religion A och B präglas av ovanstående resonemang kring ämnet. Några exempel från religion A på vilka mål som eleven ska ha uppnått vid avslutad kurs är följande:

kunna beskriva och förstå hur religion och livsåskådning tar sig uttryck i människors sätt att tänka och handla

⁵⁰ Ämnet religionskunskap

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid.

⁵³ Ibid.

känna till kristendomens och några andra världsreligioners och andra livsåskådningars grundläggande uttrycksformer, tro och idéer

kunna relatera religioners och andra livsåskådningars uttrycksformer, tro och idéer till problemsituationer i vardags- och yrkesliv⁵⁴

Betygskriterierna för denna kurs behandlar återkommande förståelseaspekten och att eleven ska kunna argumentera med tolerans och respekt för andra. Dessutom nämns i betygskriterierna ett jämförande perspektiv där eleven på den första betygsnivån ska kunna jämföra riter, traditioner och levnadssätt i olika religioner och livsåskådningar. På den högsta betygsnivån finns också ett kriterium som handlar om att upptäcka likheter och skillnader mellan kristendomens, andra världsreligioners och livsåskådningars grundtankar och även tillämpa dessa på aktuella frågor såsom kvinnoyn och samhällssyn utifrån både ett aktuellt och ett historiskt perspektiv.⁵⁵

Religion B är en kurs som har ett mer fördjupande perspektiv. Eleverna ska efter avslutad kurs kunna jämföra och diskutera olika människo- och samhällsuppfattningar men även kunna använda sig av texter och urkunder för att visa sina kunskaper om olika religioner och livsåskådningar. Kursen handlar också om att kunna identifiera och beskriva frågor som rör tro, etik och livsåskådning. Dessutom fokuseras ställningstagandet i betygskriterierna, både det egna och förståelsen för andras.⁵⁶ Även i denna kurs får jämförelsen en stor plats i till exempel följande betygskriterium för betyget mycket väl godkänt:

Eleven studerar gudstjänstliv och andra traditioner och reflekterar över rit och symbol i ett jämförande perspektiv.⁵⁷

⁵⁴ Kursplan - Religionskunskap A

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Kursplan - Religionskunskap B

⁵⁷ Ibid.

5. RESULTAT

Resultatet kommer att presenteras utifrån respektive lärare. Detta för att kunna ge en helhetsbild av hur lärarna tänker och resonerar både vad gäller själva undervisningen och religionsbegreppet. Varje redogörelse kommer att behandla undersökningens frågeställningar utifrån ordningen, material, innehåll och perspektiv och till sist religionsbegreppet.

5.1 Erik

Erik arbetar på en kommunal gymnasieskola och har varit verksam lärare i tio år inom ämnena svenska och religion.

5.1.1 Material

När det gäller vilket material Erik använder i religionsundervisningen menar han att det ofta blir en blandning av olika material. Han betonar att det varierar med vilka klasser han har men att han också har hittat någon form av kärnmaterial som han ofta återkommer till. Eftersom han till stor del undervisar på praktiska program med många, vad han kallar, lässvaga elever menar han att det blir mycket koncentrerat textmaterial istället för att till exempel läsa en hel bok. Film är också ett material som han använder sig mycket av men även studiebesök och gästföreläsare förekommer. Som exempel på ett studiebesök nämner Erik krematoriet då han ofta har med ett arbetsområde om döden i religion A. Gästerna brukar enligt Erik representera olika religiösa och icke religiösa föreningar och samfund.

Utöver detta får varje elev en lärobok. Vilken lärobok det blir varierar från kurs till kurs och med valmöjligheterna på skolan. Men det spelar mindre roll vilken bok det blir menar Erik då den inte är det som är i centrum under kursen. Det är inte läroboken som de förhåller sig till utan dess funktion blir snarare i form av uppslagsverk. Han förtydligar att de använder läroboken som en form av facit när de läser om de olika religionerna men att hans uppgift blir att problematisera det som står och lyfta fram andra delar. Det som ofta saknas i läroböcker menar Erik är teorier. Det finns ett faktamaterial men ingen hjälp till att angripa materialet. Vid till exempel jämförelser mellan religioner krävs någon form av teori att utgå ifrån anser Erik.

5.1.2 Innehåll och perspektiv

När Erik resonerar kring huvudsyftet med religionsämnet skiljer han på sin personliga uppfattning och vad som står i kursmålen. Utifrån kursmålen är hans tolkning att ämnet finns för att eleverna ska få mer kunskap om människor och deras olikheter. Hans egen formulering av huvudsyftet är att bekämpa fördomar genom kunskap. Det finns alltid en förklaring till att vi är olika och har olika begreppsvärldar och bakgrunder menar han.

När det gäller innehåll förtydligar Erik att det är kursmålen som styr men att det i religion A ofta brukar bli ett etikavsnitt, ett avsnitt om världsreligioner och ett om religiositet i Sverige där livsåskådningar och mindre religiösa föreningar, samfund och trosinriktningar behandlas. Erik exemplifierar det sista med bland annat nyreligiösa rörelser men nämner även exempel som veganism och marxism. När det gäller vilka religioner som berörs blir det ofta fokus på jordangruppens religioner menar Erik, dels för att han själv kan mer om dessa och dels för att kristendomen står med som krav i kursmålen vilket gör det lätt att studera närbesläktade religioner. Gangesreligionerna kommer mer in på de nyreligiösa rörelserna eftersom många av dem har hämtat inspiration från de religionerna.

I själva beskrivningarna av religionerna använder sig Erik av en, som han kallar det, hemkokt teori. Det är en modell där religionens innehåll behandlas. Egentligen blir det en religionsdefinition menar Erik då teorin utgår ifrån fem olika kriterier som måste uppfyllas för att det ska vara en religion. Teorin utgår ifrån att om det ska vara en religion måste det finnas en urkund, ritualer och ceremonier, en etik och moral, en filosofi samt en erfarenhet inom gruppen. Förutom denna substantiella syn på religion utgår Erik också från en funktionell syn där det mer handlar om vad religionen gör för människor och samhälle, både på individnivå och på politisk nivå. Detta blir utgångspunkten genom hela kursen menar Erik. De olika kriterierna gör att eleverna har något att utgå ifrån när de till exempel gör jämförelser. Enligt Erik brukar de också jämföra kriterierna med sport, olika yrken och politiska inriktningar vilket visar på ganska många likheter med religiösa samfund.

När Erik startar A-kurser i religionskunskap ger han eleverna en introduktion till ämnet. Introduktionen innehåller bland annat olika gudsbevis som framkommit genom historien och även lite religionskritik. De diskuterar olika begrepp och definitioner men sedan är det ovan nämnda modell som Erik använder genom hela kursen. Ofta försöker han problematisera modellen ytterligare genom att jämföra med lärobokens syn på religion. Att arbeta utifrån modellen tycker han fungerar bra eftersom det innebär att både han och eleverna vet vad som gäller och vad de har att förhålla sig till. Det kanske kan vara lite fyrkantigt menar Erik men anser ändå att det är ett bra sätt då eleverna upplever att de genom modellen kan se en röd tråd. Dessutom är det etablerade teorier förtydligar Erik.

Erik beskriver sin arbetsmetod som ganska schematisk. Eleverna får ofta arbeta med frågeställningar utifrån modellen och själva läsa i böcker, använda andra källor och så vidare. Mot slutet av arbetsområdena blir det ofta någon form av jämförelse. Många av Eriks genomgångar har fokus på det historiska medan analysfrågor i slutet på kursen till stor del berör det nutida. Ett exempel på en provfråga kan vara att diskutera vilka problem en gymnasieelev kan stöta på i skolan. Andra samhällsperspektiv såsom kön, klass och identitet berörs inte direkt i undervisningen på A-kursen menar Erik. Men han betonar också att ur ett strävansmålsperspektiv och hur han själv är som person och på det sätt som han bemöter till exempel fördomar berörs sådana perspektiv ofta.

5.1.3 Religionsbegreppet

När Erik resonerar kring religionsbegreppet menar han att det är svårt. Han använder begreppet utifrån modellen om religionens substans och funktion men personligen är han osäker på om det finns något bra svar på vad religion egentligen är, framför allt om man ser det ur ett postmodernistiskt perspektiv. Utifrån detta perspektiv borde det enligt Erik inte gå att använda ett sådant begrepp eftersom alla har en språklig och egen tolkning av begreppet. Det blir ingen gemensam tolkning då menar Erik.

Med modellen som grund anser Erik att kristendomen, judendomen, buddhismen, Scientologikyrkan men även fotboll och ett styrelsearbete, med lite välvillig tolkning, är religion. Detta förklarar han på följande sätt:

Om man då tittar på ett styrelsearbete. Finns det någon urkund att prata om, ja det finns det ju naturligtvis. Finns det några ritualer, ja det blir ju själva mötet. Etik och moral, självklart finns det en etisk del i det hela. Det finns säkert reglerat i deras urkund också hur man ska förhålla sig. Finns det någon bakomliggande filosofi kring det hela, definitivt. Finns det någon erfarenhetskultur i deras utveckling, något bakomliggande historik, naturligtvis. Så ser man på ett styrelsearbete skulle det kunna vara en religion. Just själva mötet skulle jag se som en ceremoni, som en

mindre del av en större helhet.⁵⁸

Däremot är varken New Age eller yoga religion om man ser till kriterierna i modellen menar Erik. Han använder utöver sin modell en annan terminologi för att beskriva denna åtskillnad, nämligen fundamentalistiska religioner och relativistiska trosuppfattningar. En fundamentalistisk religion uppfyller alla kriterier i modellen och det är fundamentalistiska i den mån att de har ett fundament. De relativistiska trosuppfattningarna däremot varierar med person och kontext och kan förändras snabbt över tid. Det finns större utrymme för förändringar inom dessa menar Erik. Han försöker också separera religion från kultur även om det är svårt. Med eleverna diskuterar han om olika företeelser är kulturella eller religiösa utan att kanske ha något givet svar.

Vad som formar religion är enligt Erik väldigt mycket, såsom samhälle, filosofi, naturen och så vidare. Han tror också att anpassning är nödvändigt om en religion ska överleva. Dessutom nämner han makt och pengar som en viktig faktor när det handlar om religion, både när en individ väljer religion och när man ser det ur ett större perspektiv med grupper. Förklaringen till varför religion finns tror Erik handlar om människans psyke och dess behov av att alltid få svar på frågor. När något är svårt att förklara är det lätt att ta till någon form av metafysisk förklaring. Däremot tror han att denna fråga kan få ett något annorlunda svar om man funderar på varför religionen finns idag. Då tror han att det mer handlar om religionens funktion, att människan ska få mening, sammanhang, bekräftelse och få känna tillhörighet. Han lägger också till att religion finns för att kontrollera människor och få samhällssystem att fungera.

5.2 Lars

Lars arbetar på en friskola och har varit verksam som lärare i tio år inom ämnena religion och samhällskunskap.

5.2.1 Material

Lars använder en blandning av material i sin religionsundervisning. Det handlar enligt Lars ganska mycket om Internet men även föreläsningar i den mån som eleverna efterfrågar det. I materialet ingår även studiebesök och gäster som kommer till skolan. Behöver detta kompletteras sker det med hjälp av läroböcker. Lars förtydligar att de sällan har tillgång till hela klassuppsättningar av alla läroböcker men att det brukar fungera ganska bra för då går det att lyfta in ett jämförande perspektiv. I jämförelsen av vad de olika böckerna tar upp får eleverna lite källkritik automatiskt menar Lars. Det blir också en möjlighet för eleverna att se att det inte är så enkelt. Det finns många olika beskrivningar av vad hinduism är till exempel. När eleverna själva söker material är det viktigt menar Lars att man hela tiden för en diskussion med eleverna om vilka tendenser man kan se i materialet. Det blir viktigt att diskutera skillnaden mellan att vara troende och studera religionen utifrån. Ofta tar eleverna till exempel berättelserna i Bibeln som historiska sanningar och då får man försöka diskutera tillsammans med dem om de kan ses på det sättet eller om de är skrivna ur ett troendeperspektiv menar Lars.

När det gäller studiebesök och gäster menar Lars att alla influenser är välkomna. Ofta sker urvalet genom tips från någon kollega, någon kontakt eller genom elevernas önskemål och förslag. Som exempel på gäster nämner Lars olika kyrkor, Jehovas Vittnen och representanter för riktningar inom New Age. Det som är viktigt när man bjuder in gäster menar Lars är att man är ärlig och talar om vad som gäller, att det är en icke konfessionell undervisning, att eleverna kommer att ställa frågor och att vi kommer att jämföra det dem säger med andra. Studiebesöken varierar

⁵⁸ Lärare 1, Erik (2009) muntl. Intervju 2009-04-29

också men ett vanligt besöksmål är ett kloster i närheten och även att titta på olika kyrkor i området och försöka upptäcka symboler och tecken på själva byggnaderna.

5.2.2 Innehåll och perspektiv

Lars sammanfattar ämnets huvudsyfte i två ord, nämligen smörgåsbord och självreflektion. Enligt honom är det viktigt att eleverna får ta del av så många livsåskådningar som möjligt, religiösa och icke religiösa. Han tillägger att ofta blir det fokus på världsreligionerna eftersom kursmålen är formulerade som de är. Utöver att få grundläggande beskrivningar om de olika religionerna anser Lars att det är viktigt att eleverna försöker sätta sig in i hur andra människor tänker och tror och dessutom kan relatera sig själva till sammanhanget som har med religiösa frågor att göra.

På den skola där Lars arbetar har eleverna stort inflytande över undervisningen vilket innebär att det utifrån kursmålen är eleverna som styr vad kurserna ska innehålla. De flesta elever vill enligt Lars ha någon form av bas. Ofta har de en ganska luddig bild av vad religionerna är. En sådan basgenomgång som det ofta blir brukar enligt Lars innehålla de centrala delarna i tron, såsom gudsbild, människosyn, koppling till samhälle, heliga texter och samhällssyn. Metodiskt varierar det men det är vanligt att de arbetar med jämförelser menar Lars. Det blir mycket jämförelser för att kunna kontrastera mot någonting, till exempel jämföra vilken gudsbild man har inom kristendomen kontra judendomen.

I arbetet behandlas enligt Lars flera olika perspektiv. Till stor del är det nutid och hur religion utövas idag som berörs även om det historiska kan komma fram i en del fördjupningar då eleverna till exempel undersöker hur något har utvecklats över tid. Detta förekommer mer i B-kursen och handlar då om det som nämnts tidigare, att försöka diskutera vad som är historieskrivning och vad som är legender, religiösa texter och så vidare. Vad gäller det nutida perspektivet är det ofta problemsituationer i vardagen som diskuteras och då berörs andra perspektiv, som kön, identitet och religionsfrihet, på ett ganska naturligt sätt. Lars poängterar också att det i betygskriterierna talas mycket om respekt inför människor som tänker på ett annat sätt och därför blir det viktigt att eleverna försöker förstå nya tankegångar men även hur man kan bli bemött av andra utifrån sin religion. Eleverna har eleverna en uppfattning om att Sverige är ett sekulärt land menar Lars och då är det någonting som de brukar diskutera och fundera över vad det innebär.

5.2.3 Religionsbegreppet

En religionsdefinition kan enligt Lars vara bra för att man då har något att förhålla sig till men han tycker att det är viktigt att man är medveten om att ingenting är svart eller vitt. Själv har han ingen färdig religionsdefinition som han använder sig av utan tycker snarare att det är viktigt att diskutera med eleverna vad som är religion och vad som inte är religion. Lars tror på att presentera olika alternativ för eleverna och visa att det inte bara finns ett svar på frågan vad religion är. Även om man kan utgå ifrån någon form av kärna bör eleverna vara medvetna om att det finns många olika varianter, tolkningar och uppfattningar. Det kan också bli en bild av aspekter som till exempel varför det finns konflikter i samhället eller varför det finns så många olika kristna kyrkor menar Lars.

Vad som är centralt i en religionsdefinition är enligt Lars tro, en tro på någonting utanför, något transcendent. Med detta som utgångspunkt anser Lars att kristendomen, judendomen och buddhismen är religioner. När det gäller Scientologi-kyrkan är Lars osäker eftersom han är oklar över vad de egentligen tror på. Hans uppfattning är att scientologin mer handlar om tron på människan och hennes möjlighet att utvecklas snarare än en tro på någonting utanför. Varken yoga, fotboll eller styrelsearbete är religion enligt detta synsätt menar Lars och när det gäller New

Age finns det inslag som innehåller en tro på något utanför och som i så fall skulle kunna räknas som religion men också inslag som inte uppfyller detta. Lars gör en skillnad mellan livsåskådningar och religion och menar att den stora skillnaden handlar just om tron på något insides kontra tron på något utanför. Han menar också att det finns en skillnad mellan livsåskådningar där vissa är mer kompletta än andra. De mer kompletta ger enligt Lars svar på de existentiella frågorna. En del kan hävda menar han att till exempel politiska ideologier är livsåskådningar men enligt Lars är de då inte så kompletta.

Lars anser att det finns en gräns mellan religion och kultur men att den är svår att dra. Detta är ett tacksamt ämne att diskutera med eleverna menar han och tar som exempel högtider som kanske har ett religiöst ursprung men som vi firar som en del av vår kultur. Dessa två hör ihop menar Lars och återknyter till tidigare resonemang kring gäster. Det blir enligt honom betydligt mer trovärdigt om människor som verkligen tror, tycker och lever i religionerna kommer och berättar och förklarar, än om han själv ska ha en sådan genomgång. Den troendes perspektiv ger ytterligare en dimension till ämnet och kanske även en förståelse för kultur och samhälle menar Lars.

När det gäller varför religion finns förklarar Lars att för honom beror det på vilken dag det är. Vissa dagar tror han och då är det självklart varför religionen finns och vissa dagar tror han inte och då blir förklaringen att det finns ett behov av tröst, gemenskap, mening och svar på existentiella frågor. Vad som formar religion kan vara så mycket menar Lars, både människors föreställningar om hur de vill leva sina liv och formar religionen i sitt eget syfte men också av övertygelser och uppenbarelser genom texter eller personliga erfarenheter. Det beror lite på, menar Lars, vilken utgångspunkt man har som troende eller som utifrån, analytiskt.

5.3 Nils

Nils arbetar på en kommunal gymnasieskola och har varit verksam lärare i åtta år främst inom ämnena samhällskunskap och religion.

5.3.1 Material

Det material som Nils använder i religionsundervisningen består av läroböcker och ett eget sammanställt högskolematerial som han anpassat till gymnasienivå. Dessutom uppmanar han eleverna att söka material i biblioteket och på Internet. Han upplever dock att det ibland blir lite oreflekterat material från Internet och därför blir frågan om källkritik central när eleverna själva söker sitt material. Nils har lite olika uppfattningar om de läroböcker som han har tillgång till. Det finns bra böcker bland de lite äldre upplagorna menar han där innehållet stämmer bra överens med föreläsningar från utbildningstiden på högskolan. Den lärobok som han helst använder är dock en nyare och den är bra anser han för att den har en personlig prägel. Den anknyter på ett bra sätt till vad religion är och vad det kan betyda för olika människor, även vad det kan betyda för den enskilda eleven.

5.3.2 Innehåll och perspektiv

Enligt Nils är huvudsyftet med religionsämnet förståelse och respekt. Något som också eleverna brukar svara när han frågar dem varför de ska läsa de här religionskurserna. En annan del som är central i ämnet tycker Nils är att eleverna ska tvingas att se saker som de inte gör i vanliga fall utan se saker från olika håll, att till exempel tvingas argumentera för något de inte tror på. Vad gäller A-kursens upplägg blir det ofta enligt Nils tre avsnitt. Ett avsnitt om världsreligionerna där de studerar de gamla religionerna, ett avsnitt om andlighet och livsåskådning i Sverige idag där nyreligiositet, New Age och mer profana livsåskådningar står i centrum och för det tredje ett

etikavsnitt. Fördelningen mellan dessa tre avsnitt varierar med vilken grupp elever det är menar Nils.

I beskrivningarna av religionerna utgår Nils ofta ifrån upplägget i en av läroböckerna. Boken gör lite av en innehållsdefinition av religion och utgår ifrån olika delar när den presenterar religionerna. Det handlar om världsbild, om det finns någon början och slut eller om det är ett cirkulärt perspektiv som i österländska religioner, vilka historier det finns, hur man ser på Gud eller det andliga, människosyn samt vilket målet är för religionen. Arbetssättet varierar dock med olika grupper. Är det praktiska program kanske det blir mer fakta menar Nils medan det kan handla mer om jämförelser om det är en annan grupp elever. Detta anser Nils är en ganska bra ram att arbeta utifrån vilken också öppnar upp för att kunna förstå varför människor beter sig på ett visst sätt. Nils menar att om man förstår varför människor gör någonting blir beteendet aldrig konstigt.

Jämförelser förekommer ofta i slutet på kurserna förklarar Nils. Då har eleverna antagligen presenterat en religion inför klassen utifrån ovan nämnda mall och får sedan i någon form av inlämningsuppgift söka eget material för att lyfta fram andra saker. Det kan handla om manligt och kvinnligt inom religionerna, att jämföra det heliga eller belysa olika samhällsfrågor utifrån olika religioner. Ofta berörs perspektiv som klass och identitet i religionsundervisningen där det enligt Nils är viktigt att vända och vrida på allt för att visa att det kan finnas olika perspektiv på samma fråga. Det historiska berörs mest i B-kursen då eleverna får läsa i urkunderna och försöka tänka hur man skulle kunna läsa dem på ett traditionellt sätt. De får även göra vidare tolkningar menar Nils och tar en av Koranens hadither som exempel där Muhammed har sagt att du ska lära dina barn att skriva med en pinne i sanden. Eleverna får då diskutera vad det betyder och hur man ska tolka det. Handlar det om teknikfientlighet, om att utbildning är viktigt eller om något helt annat?

5.3.3 Religionsbegreppet

När det handlar om att definiera religion gör Nils lite olika. När han introducerar ämnet brukar han lyfta fram olika tankar om vad religion är, allt ifrån Sigmund Freuds syn på religion som en infantil fixering till Rudolf Otto som kan få väldigt många saker att falla inom ramen för religion. Han brukar också förklara för eleverna att religion inte är något utlyftbart i alla kulturer utan att det har formats till det i vårt samhälle. Egentligen anser Nils att det är ett analysbegrepp för att kunna studera vissa föreställningar som finns i stort sett alla kulturer. Men personligen tycker han dock att religion handlar om att menings- och sammanhangsskapande, tillhörighet och mål. Utifrån detta anser han att kristendomen, judendomen, buddhismen, Scientologi-kyrkan, New Age och traditionell yoga är religion. Även om han förstår att upplevelsen med fotboll kan likna något religiöst anser han varken att detta eller styrelsearbete är religion. Han tror att detta har att göra med att de saknar en transcendent dimension.

Nils reflekterar också över att han i introduktionen försöker problematisera religionsbegreppet men att han sedan under kursen använder det ganska oproblematiserat. Förutom begreppet religion använder Nils livsåskådning och andlighet för att beteckna olika saker. Till livsåskådningar kan till exempel mer profana rörelser och politiska ideologier räknas menar Nils medan andlighet är något han ofta använder i samband med New Age eftersom de själva hellre använder de begreppet. Även religiositet förekommer som begrepp när det handlar om människor som är andliga men som inte är organiserade i en religion. Hur mycket Nils problematiserar dessa begrepp beror på gruppen elever och vilka förutsättningar de har.

Kultur och religion är något som enligt Nils inte riktigt går att särskilja. Som tidigare nämnts menar Nils att religion är ett västerländskt analysbegrepp och om man studerar världsreligionerna

kan det vara svårt att lyfta ut religionen som något åtskilt från kulturen. Det är lite att göra våld på verkligheten menar han. Religionen är ju alltid rotad i kulturen och kulturen är ofta rotad i religionen också. Vad gäller religion kontra det sekulära menar Nils att vi i vårt samhälle talar om att vi har skilt religion och samhälle åt samtidigt är ofta religionen för det moderna samhället. Oavsett om religionen är för eller emot samhället visar det att den är en produkt av just samhället.

Nils diskuterar vad som formar religion och uttrycker att han inte riktigt vet. Han hänvisar till forskning av Karen Armstrong som visar att någon gång vid 500-talet f Kr förändras nästan all religion, som vi känner till idag, samtidigt. Det har tidigare handlat om en yttre samhällsbevarande funktion med den judiska offerkulten, den hinduiska offerkulten och så vidare men så vid ungefär samma tidpunkt kommer hinduiska vishetslärare, Buddha, de bibliska profeterna och vissa grekiska filosofer och helt plötsligt vändes andligheten inåt. Därför menar Nils att han inte vet vad som formar religion men klart är att den förändras över tid. Han tror också att religionen finns för att fylla någon form av inbyggt tomrum. Han hänvisar till Mircea Eliade som menar att människan föds religiös, med ett religiöst behov. Dock menar Nils att en del kanske fyller det här tomrummet med fotboll eller något annat och att det kanske är olika stort för olika människor. Han konstaterar att vi har förmågan att reflektera över varför vi finns och därför gör vi det.

5.4 Maria

Maria arbetar på en kommunal gymnasieskola och har varit verksam lärare i sju år, inom ämnena religion och engelska.

5.4.1 Material

Ofta använder Maria en lärobok i religionsundervisningen som är anpassad för A-kursen och heter *Religion och sånt*. Enligt Maria behandlar boken flera aspekter som hon anser viktiga, såsom kvinnan, kultur, historia och även det moderna samhället. Utöver läroboken försöker hon lyfta in annat material, gärna aktuella saker från tidningar och reklam. Ramarna när eleverna själva söker material är enligt Maria vanlig källkritik, att de måste kolla källan och även jämföra den med något annat. Det går till exempel inte bara att använda Internet som källa.

5.4.2 Innehåll och perspektiv

När det gäller huvudsyftet med religionsämnet anser Maria att det handlar om att eleverna ska få se så många olika perspektiv som möjligt. Ofta utgår hon ifrån frågan om vad det innebär att vara människa för då kommer de naturligt in på vad det är som har hjälpt människor att svara på olika frågor om livet. Innehållsmässigt utgår Maria från kursplanen men hon menar att det kan bli stor skillnad på vad man behandlar beroende på grupp. När det är en grupp med elever från olika kulturer och religioner handlar mycket om att diskutera tro medan en grupp med mer omotiverade elever kan behöva diskutera sådant som de tycker är intressant. Ofta kan det då handla om livsfrågor och sex och samlevnad. Då får man ha det som grund för att jämföra olika religioner menar Maria.

Vid starten av en A-kurs brukar Maria börja med att, utifrån några givna punkter, diskutera vad religion är. Punkterna handlar om fyra olika funktioner, kunskap, känsla, beteende och gemenskap. Hon förklarar dem på följande sätt:

Beteende, finns det någonting man gör, några riter? Gemenskap, är det missionerande, går man ut och söker medlemmar, varför gör man det, har man alltid gjort det? Hur kan det komma sig att de blir starkare eller svagare? Vad får människan ut av att ha en tro? Vad ger det för

svar och på vilka frågor ger det svar? Och sedan känsla, vad är det för upplevelse, vad får människor ut av att gå till synagogan, moskén eller kyrkan?⁵⁹

Innan eleverna själva får arbeta med jämförelser och egna fördjupningar i olika religioner brukar Maria börja med en genomgång av Jordanreligionerna. Denna genomgång bygger på en tidslinje där hon berättar olika berättelser från Bibeln med start vid Abraham som stamfader och sedan vidare genom historien. Det historiska perspektivet med religionens ursprung är enligt Maria en viktig del i att förstå en religion. I detta avsnitt ingår också att de utifrån Bibeln diskuterar liknelser och överdrifter, varför människor tror på vissa saker och att alla har rätt till sin tro. Eleverna själva tycker att det är mer intressant med buddhism, hinduism och New Age och därför ser Maria det som sin uppgift att lyfta fram de andra religionerna. Islam är också ett populärt ämne bland eleverna och även där försöker de läsa i Koranen och se vad som faktiskt står där. Till grund för elevernas egna arbeten och jämförelser finns en arbetsmall som utgår ifrån religionens lära och praktik. Vad gäller läran undersöker eleverna om det finns någon helig skrift, några trossatser, regler, någon högre makt och vilka mål som finns. I och med praktiken behandlas sedan vad läran ger för värderingar och vad man gör för att upprätthålla denna lära.

Maria förtydligar också att hon själv håller på mycket med genus och därför är det alltid ett givet perspektiv att diskutera kvinnans ställning, historiskt och idag, när eleverna studerar olika religioner. Utöver det berörs perspektiv som klass, främst när det handlar om hinduism och Indien.

5.4.3 Religionsbegreppet

När Maria själv ska definiera religion menar hon att det handlar om något socialt samlande, en gemenskap där gruppen strävar mot ett mål, att få svar på existentiella frågor. Utifrån detta anser Maria att kristendomen, judendomen, buddhismen och Scientologi-kyrkan är religion medan New Age och yoga mer är livsåskådningar eller andlighet. Dessutom menar hon att om man kallar fotboll och ett styrelsearbete för religion kan vad som helst rymmas inom detta begrepp. Hon förklarar detta med att även om till exempel fotboll är en gemenskap saknas en lära, en helig skrift, en tro på något högre och svar på existentiella frågor vilket också är aspekter som enligt Maria borde ingå för att något ska kunna kallas religion.

I introduktionen till kursen brukar Maria lyfta fram olika definitioner för eleverna. Hon tar också upp vad själva ordet religion betyder och använder det för att tillsammans med eleverna diskutera hur man kan tolka det. Eleverna får också arbeta med olika definitioner och fundera på om de innehåller några värderingar. Begreppet religion är något som Maria endast använder vid denna kursintroduktion sedan går hon över till att helt tala om livsåskådningar, av den anledningen att religion är så mycket, etik, andlighet och vad det är att vara människa. Därför menar hon att det är bättre att använda livsåskådningar som begrepp för allt, även världsreligionerna.

Förhållandet mellan religion och kultur är något som ofta återkommer i Marias undervisning. Eleverna får diskutera vad som är religion och vad som är kultur utifrån aktuella händelser och sådant de fundera över. Eleverna brukar också vara duktiga på, menar Maria, att lyfta fram olika perspektiv inom religionerna. De upptäcker själva att det finns många varierande uppfattningar och beteenden inom de olika religionerna och då blir det grunden för en diskussion om varför det är så och vad det beror på, till exempel kultur, tradition och uppväxt.

Maria anser att religion helt enkelt finns för att människan alltid har haft frågor om livet och döden, vad som är gott och ont samt rätt och fel. Dessutom menar hon att allt påverkar och

⁵⁹ Lärare 4, Maria (2009) muntl. Intervju 2009-05-06

formar religionen, politik, geografi, kultur och påverkan från omgivningen runt omkring. Religionen är enligt Maria något i ständig förändring och för att få en helhetsbild kan men inte utesluta historien, geografien och kulturen.

5.5 Karin

Karin arbetar på en friskola och har varit verksam lärare i nio år främst inom ämnena samhällskunskap och religion.

5.5.1 Material

När det gäller material betonar Karin att hon tror på en blandning av material där arbetsområdet får styra vilket material som ska användas. Det kan röra sig om Internet, debattartiklar, filmer och en del ur läroböcker. Hon lyfter också fram vikten av att faktiskt läsa i urkunderna, något som hon anser glöms bort ibland. Detta gäller ännu mer på B-kursen eftersom urkunderna nämns i målen för den kursen. Det är viktigt enligt Karin att faktiskt ha sett vad som till exempel står i Koranen eller hur en buddhistisk bön ser ut. När eleverna själva söker material finns det bara en ram och det är att vara källkritisk vilket de arbetar för att eleverna ska vara i alla ämnen.

Risken med att bara utgå från en lärobok menar Karin är att man då bara får ett perspektiv, dessutom ett perspektiv som bygger på författarens syn. Ett problem med läroböcker, enligt Karin, är att de kan bli övertydliga på ett sätt som gör att man missar en massa saker. Det finns också en risk att man genom att använda bara en lärobok serverar eleverna *en* sanning, till exempel så här är islam. När det gäller läroböcker tycker Karin att det är viktigt att blanda böcker och försöka problematisera dem. Det kan ju vara så att en text är skriven om islam av någon som inte är muslim och då kan man diskutera vad det innebär tillsammans med eleverna. Då kan det också vara bra att balansera det med besök från någon som tillhör religionen.

5.5.2 Innehåll och perspektiv

De centrala i religionsundervisningen är enligt Karin att visa att religion, etik och livsåskådning är en del av hur vi människor tänker och handlar. Även lyfta fram aspekter om var det kommer ifrån, vad det kan bero på och vilka konsekvenser det får om man tänker eller tror på ett visst sätt. Religion handlar till stor del om hur man ser på livet och då blir det viktigt enligt Karin att visa på en röd tråd men även visa att religion inte är något entydigt, svart eller vitt, som bara kan handla om en sak.

Innehåll i kursen väljer Karin tillsammans med eleverna när de planerar varje kurs men hon försöker dock styra så att det blir en bredd. Om de tidigare har läst mycket om katolska kyrkan inom kristendomen försöker hon styra det mot något annat håll. Självklart styrs också innehållet av elevernas önskemål, kunskaper och erfarenheter, menar Karin. Själva arbetet präglas enligt Karin av jämförelser, både mellan religioner men även geografiskt, i tid och historiskt. Här poängterar hon också att jämförelser handlar om att både hitta olikheter och likheter.

Karin är tydlig med att hon gör en skillnad i vad hon tar upp beroende på om det är en samhällsklass eller omvårdnadsklass. Har båda dessa klasser önskat någon form av genomgång av världsreligioner utgår hon från olika saker för att de olika programmen ska prägla genomgångarna. Som exempel tar Karin upp omvårdnadsprogrammet och menar att i det fallet skulle hon låta beskrivningarna styras av sådant som dessa elever skulle kunna tänkas stöta på inom de olika världsreligionerna. Dock finns det vissa saker som Karin nästan alltid tar upp, nämligen grundsyn, människosyn, skrifter, grundtankar inom religionen och var i världen den finns. Att sätta in religionen i en kontext är något hon lyfter fram. När hon behandlar dessa

områden är hon tydlig med att detta är utifrån hennes syn och att det blir ett väldigt litet förlopp som hon tar upp. Något som hon också gärna framhåller är att det finns olika inriktningar inom religionerna. Ofta är läroböcker och även skolan duktiga på att visa på olika inriktningar inom kristendomen menar Karin men gör det sällan inom andra religioner.

Samhällsperspektiv berörs oftast när eleverna själva tar upp dem och ofta är det sådana perspektiv som de vill arbeta med. Något som alltid dyker upp som ämne är enligt Karin kvinnor i islam. Det är dock bättre när det kommer ifrån eleverna menar hon och förklarar:

Jag tror att det blir mest pedagogiskt på något sätt när man utgår ifrån att eleverna själva har sett någonting eller ser en problematik istället för att jag ska föreläsa eller tala om att genus i många religioner är en fråga att diskutera.⁶⁰

Ofta berörs det historiska och nutiden genom att eleverna kommer in på hur olika religioner såg ut tidigare och hur de ser ut idag. Här utgår Karin också ifrån att det är olika viktigt för de olika religionerna med det historiska perspektivet. Som exempel på en religion där detta är viktigt nämner hon judendomen som hon menar är historisk i sig och dessutom firar det historiska. Istället för att beskriva hur någon religion har utvecklats över tid lyfter Karin snarare fram skillnader som finns mellan utövare och skrifter, var man geografiskt och i tid befinner sig.

5.5.3 Religionsbegreppet

Karin definierar religion på följande sätt:

Jag skulle definiera religion som en livsåskådning utifrån att man svarar på de stora frågorna, att man har en klar etisk uppfattning, att man har någon slags syn på vad som är rätt och fel. Skillnaden för mig mellan en livsåskådning och en religion är att en religion är ett större regelverk, att man har någon slags sammanlänkande grund, en skrift eller en person, en lång tradition och en klarare uppfattning om de här frågorna än en livsåskådning.⁶¹

I detta resonemang betonar hon att när det gäller alla begrepp som på något vis exkluderar och inkluderar krävs det en problematisering. Även om det kan vara bra att använda begrepp måste vi enligt Karin visa att de varken är enkla eller självklara, speciellt inte religion. Religion kan vara många saker och betyda olika saker för olika människor. Det blir viktigt att man i användandet av religionsbegreppet resonerar kring till exempel vad som är en religion och vad som är en världsreligion. Karin använder utöver religion och livsåskådning även begreppet tro eftersom det nämns i kursmålen. Då handlar det mer om någon som utövar sin tro menar hon. Men i samtliga fall använder hon begrepp på ett problematiserat sätt. Hon diskuterar också begrepp som kultur och menar att det också är svårt för att det kan vara både mycket och lite. Därför är det ganska svårt att använda det begreppet menar hon.

Med detta som utgångspunkt menar Karin att kristendomen och judendomen är religioner eftersom de innehåller det som hon tidigare nämnt. Buddhismen undervisar hon som en religion baserat på utövarna men hon menar att om man studerar buddhismens skrifter djupare kanske poängen är att inte definiera överhuvudtaget och då kanske den inte skulle kunna kallas religion. Huvudsaken är att man är medveten om att den buddhismen kan vara mer komplex än vad vi ibland tror, menar hon. Scientologi-kyrkan benämner Karin inte som en religion och här diskuterar hon att det egentligen borde vara upp till utövarna att bestämma vad de ska kallas. I

⁶⁰ Lärare 5, Karin (2009) muntl. Intervju 2009-05-08

⁶¹ Ibid.

detta fall tror hon inte att scientologerna själva vill kallas religion och därför anser hon inte att de är det. Utöver detta menar hon att vissa delar inom New Age kan vara religion, att yoga mer är en metod i religionen, att fotboll är en livsåskådning och att ett styrelsearbete inte är religion.

När Karin diskuterar varför religion finns menar hon att det handlar om ett sätt att tänka, vara och förhålla sig till andra människor. Det handlar både om hur vi är och hur vi förhåller oss till varandra. Detta tror Karin påverkas av tradition och historia och i vissa fall blir det religion och i andra fall något annat. Vad som formar religion handlar enligt Karin om två saker, utövare och de som inte utövar utan kritiskt tittar på det utifrån. Människor och samhällen formar religion från ett inifrånperspektiv men även människor och samhällen utanför påverkar religionen.

6. ANALYS

Syftet med denna undersökning är att ta reda på hur några gymnasielärare definierar begreppet religion samt hur de använder begreppet i sin undervisning. Detta kommer att vara grunden i detta avsnitt där resultatet kommer att analyseras med hjälp av tidigare forskning, styrdokument samt den teoretiska ramen som utgår från de tre religionshistoriska paradigmen.

6.1 Religionsbegreppet

6.1.1 Att definiera religion

Utifrån resultatet kan man konstatera att det hos de fem lärarna finns två tydliga strategier när det gäller att definiera religionsbegreppet. Den första strategin finner vi hos Erik som är den som tydligast har en färdig och formulerad religionsdefinition. Även om han nämner och till viss del använder sig av en funktionell syn på religion är det en uttalad substantiell definition som han utgår ifrån när han diskuterar vad religion är. Krogseth menar ju att substantiella definitioner av religion ofta handlar om en relation till någon övernaturlig dimension och att de ofta blir snäva och utestänger många former av religion.⁶² Eriks definition innehåller dock inget kriterium om något övernaturligt och kan därför innefatta även företeelser som fotboll och styrelsearbeten.

Den andra strategin är mer gemensam för de andra fyra lärarna. De har inte på samma sätt en färdigformulerad definition men deras resonemang påminner mer om varandra och kanske mer om den typ av substantiella definitioner som Krogseth beskriver där det oftast krävs en relation till något övernaturligt. Det finns enligt dessa lärare flera innehållsliga aspekter som måste uppfyllas för att något ska kunna kallas religion. Både Lars, Nils och Maria nämner något transcendent som en central del i en religionsdefinition. Lars utgår i stort sett bara från detta kriterium, att det ska finnas en tro på något utanför. Nils och Maria resonerar utifrån att religion är något socialt samlande eller meningsskapande som också innehåller någon form av mål. Utöver detta nämner Maria att det även bör finnas en lära och en helig skrift samt att det bör kunna ge svar på existentiella frågor. Karin definierar religion som en livsåskådning i den mån att man svarar på existentiella frågor och har en klar etisk uppfattning om vad som är rätt och fel. Däremot menar hon att religion är ett större regelverk där man har en sammanlänkande grund vilket kan vara en skrift eller en person och att man dessutom har en lång tradition och en klarare uppfattning om de existentiella frågorna än en livsåskådning.

Krogseth menar att fördelen med de substantiella definitionerna är att de på ett bättre sätt än de funktionella avgränsar vad som är specifikt för religion.⁶³ Liknande resonemang kan märkas i Marias argumentation för att fotboll och styrelsearbete inte kan kallas religion. Hon menar att om dessa företeelser räknas som religion kan vad som helst göra det och då försvinner den särskilda prägel av vad religion är. Att fyra av lärarna anser att varken fotboll eller styrelsearbete är religion kan kanske vara ett tecken på den outtalade konsensus som Stensvold ändå menar finns inom forskningen trots att man inte kan enas om en definition.⁶⁴

6.1.2 Från begrepp till undervisning

På flera ställen i undersökningens presentation av tidigare forskning efterlyses en problematisering av och en diskussion kring religionsbegreppet. Smith menar att det är själva diskussionen som är viktig och inte att alla ska komma överens och tycka lika.⁶⁵ Blomkvist och

⁶² Krogseth s. 66, 72

⁶³ Ibid. s. 66, 72

⁶⁴ Stensvold s. 56-58

⁶⁵ Smith jmf Stensvold 61-65

Sundqvist har en mer pedagogisk vinkling och konstaterar att ett problem i de handböcker som ligger till grund för deras undersökning är att det saknas kritiska reflektioner kring religionsbegreppet. Även om författarna till handböckerna visar att de är medvetna om begreppets problematik låter de ändå traditionella uppfattningar styra hur de framställer religion.⁶⁶

Bland lärarna i den här undersökningen kan man konstatera att deras definitioner av religion till viss del präglas av fenomenologiska uppfattningar om religion men att samtliga fem är noga med att problematisera begreppet inför eleverna. Erik, Nils och Maria inleder alla tre sina religionskurser med en introduktion till ämnet. I dessa visar de eleverna olika definitioner och diskuterar tillsammans med dem vad religion är och vad det inte är. Erik som använder en specifik modell och religionsdefinition som utgångspunkt i arbetet är noga med att även problematisera denna valda modell genom att jämföra med till exempel lärobokens syn på religion.

Alla fem lärarna uttrycker betydelsen av att visa eleverna olika alternativ. Enligt Lars kan definitioner fylla funktionen av att ha något att förhålla sig till men han menar också att de måste problematiseras. Eleverna måste få se att det inte bara finns ett sätt att se på vad religionen är och de bör vara medvetna om att det finns olika uppfattningar. Karin betonar att oavsett vilka begrepp hon använder, religion, livsåskådning eller andlighet, gör hon det på ett problematiserat sätt som visar att inga begrepp som exkluderar och inkluderar människor är självklara.

Det märks också att lärarna själva problematiserar och lyfter in flera andra aspekter i sina resonemang kring begreppet. Erik lyfter fram ett postmodernistiskt perspektiv och hävdar att utifrån det är allt individuellt tolkningsbart vilket borde göra det omöjligt att använda den typen av begrepp som religionsbegreppet är. Maria väljer i början av religionskurserna att problematisera religionsbegreppet men använder sedan konsekvent begreppet livsåskådning istället. Detta för att hon anser att även religionerna är livsåskådningar och att det då fungerar bättre med ett begrepp som rymmer båda delarna. Karin diskuterar flera gånger om det inte borde vara upp till utövarna själva att bestämma vad de ska kallas.

Nils är den som resonerar i linje med bland annat Smith och Beckford när de menar att religion endast är ett analysbegrepp. Han är noga med att förklara för eleverna att religion inte ses som något separat, något som man kan studera för sig, i alla kulturer. Religionsbegreppet finns enligt honom för att kunna studera vissa föreställningar. Nils är också den som uttrycker att även om han försöker problematisera begreppet i introduktionen till kursen är det inte alltid han lyckas med det under själva kursen. Då kan själva användandet bli ganska oproblematiserat menar han.

6.2 På väg mot ett kulturvetenskapligt paradig

Sælid Gilhus och Mikaelsson diskuterar hur flera förändringar inom studiet av religion tyder på att ett nytt kulturvetenskapligt paradig är på väg att avlösa det religionsfenomenologiska.⁶⁷ Om man utgår från deras teori om de olika paradiغن märks denna övergång tydligt i lärarnas redogörelser av både resonemang kring religionsbegreppet och hur religionsundervisningen bedrivs. Det finns flera aspekter som stämmer väl överens med ett religionsfenomenologiskt synsätt medan andra aspekter tyder på att lärarna resonerar i linje med kulturvetenskapliga perspektiv. Man skulle kunna sammanfatta det med att de befinner sig mittemellan de två paradiغن eller är på väg mot ett kulturvetenskapligt.

⁶⁶ Blomkvist & Sundqvist s. 33

⁶⁷ Sælid Gilhus & Mikaelsson s. 49

Enligt Sælid Gilhus karakteriseras det religionsfenomenologiska paradigmet av att den troende står i centrum. Det handlar till stor del om att skapa en förståelse för den troende och dennes verklighet.⁶⁸ Även om detta inte är det centrala i lärarnas religionsundervisning så är det ett perspektiv som flera av dem nämner och menar är något högst relevant. Både Karin och Lars menar att detta är ett av flera perspektiv som bidrar till att ge en bredd i elevernas studier av religion. Dessutom är förståelse för varandra och varandras olikheter något som återkommer i flera av lärarnas resonemang. Utöver en förståelse och ytterligare ett perspektiv till religionsämnet menar Lars att det också handlar om trovärdighet. Människor som lever i religionerna kan på ett annat sätt berätta och förklara om sin religion anser Lars.

Det som kanske mest ger en religionsfenomenologisk prägel på lärarnas religionsundervisning är själva arbetsmetoderna. Fenomenologin har enligt Sælid Gilhus alltid fokuserat på jämförelser mellan religioner. Det som har legat till grund för jämförelserna har varit olika religiösa fenomen såsom gudar och uttryckssätt.⁶⁹ Alla fem lärarna konstaterar att de på olika sätt arbetar med jämförelser. Dessa jämförelser sker ofta i kontrast till andra religioner. Karin betonar att jämförelser handlar om att både hitta olikheter och likheter. Även om utgångspunkten för jämförelserna ibland kan vara olika samhällsperspektiv nämner samtliga lärare aspekter som på ett tydligt sätt är sådana som har präglat religionsfenomenologin. Erik arbetar utifrån sina substantiella kriterier som till exempel innehåller både urkunder och riter. Maria använder bland annat en modell om religionens lära och praktik som grund för elevernas jämförelser. Modellen präglas av fenomen som trossatser, mål, högre makter och praktiska uttryckssätt. Sælid Gilhus diskuterar i sin redogörelse av fenomenologin hur den här typen av jämförelser ofta förutsätter tidlösa statiska mönster och att de då bortser från den omgivande samhälleliga kontexten.⁷⁰

Något som också blir tydligt inom religionsfenomenologin är enligt Sælid Gilhus att beskrivningarna av religionerna utgår ifrån att religionerna har tydliga gränser. Även om det finns förgreningar inom dem presenteras de som en religion.⁷¹ Även detta kan vi känna igen från lärarnas resonemang. Några av dem är noga med att eleverna ska förstå att det finns olika inriktningar och uppfattningar inom religionerna. Ofta beskrivs dock de enskilda religionerna på ett samlande sätt utifrån vissa aspekter som kan sägas vara religionsfenomenologiska. Lärarna nämner att i deras beskrivningar av religionerna ingår ofta fenomen som gudsbild, människosyn, heliga texter, myter, världsbild, mål med religionen och grundtankar inom religionen.

Ett av de problem som Blomkvist och Sundqvist konstaterar finns i de handböcker som ligger till grund för deras undersökning är att handböckerna till stor del använder religionsfenomenologiska kategorier och nästan helt utelämnar förhållandet mellan religion och samhälle.⁷² De fem lärarna i min undersökning blandar dock de ovan nämnda mer fenomenologiska aspekterna med samhälleliga perspektiv som snarare framhålls inom det kulturvetenskapliga paradigmet. Detta tillsammans med annat kanske kan bidra till slutsatsen att lärarna befinner sig mitt emellan de två paradigmen.

Inom det kulturvetenskapliga paradigmet betraktas religionen som en integrerad del av samhälle och kultur.⁷³ Detta är något som verkligen utmärker lärarnas resonemang kring religion. De är alla inne på att kultur och religion hör ihop och påverkar varandra och att det ofta kan vara svårt att

⁶⁸ Sælid Gilhus ”Mellan essens och konstruktion. Religionsvetenskap som jämförande studium” s. 50, 70

⁶⁹ Ibid. s. 69

⁷⁰ Ibid. s. 89

⁷¹ Sælid Gilhus ”Det finns mer mellan himmel och jord... - är det där religionerna finns? Religion som kategori och de religionshistoriska paradigmen” s. 51-52

⁷² Blomkvist & Sundqvist s. 22-23

⁷³ Sælid Gilhus ”Det finns mer mellan himmel och jord... - är det där religionerna finns? Religion som kategori och de religionshistoriska paradigmen” s. 56

separera dem. Nils menar att det inte alls går eftersom kultur och religion är så rotade i varandra och att denna separering av religion är något typiskt västerländskt. Karin är den som främst framhåller, även om de andra också berör detta, vikten av att placera in religionen i en samhällelig kontext.

Sælid Gilhus menar också att detta paradigm innebär en nära kontakt med samhällsvetenskapen och därmed nya perspektiv i studiet av religion, såsom kön, klass och identitet. Dessutom har fokus flyttats från det historiska, som präglade fenomenologin, till det nutida och moderna.⁷⁴ Dessa samhälleliga perspektiv är något som samtliga lärare i den här undersökningen berör i olika utsträckning. Maria betonar till exempel att genus alltid är med som ett givet perspektiv i hennes undervisning. Karin är noga med lyfta in olika delar av religionens omgivande kontext och hon menar dessutom att eleverna gärna själva kommer in på den här typen av ämnen. De är flera av lärarna som lyfter fram geografi och tid som viktiga aspekter för att förstå och studera religion.

De fem lärarna är alla inne på att det nutida perspektivet får stor plats i undervisningen även om det historiska berörs, oftast för att ge en bakgrund och förståelse till religionen idag. Erik diskuterar hur hans genomgångar ofta har ett historiskt fokus medan det nutida blir centralt när eleverna får i uppdrag att diskutera och analysera olika fenomen och aspekter.

Något som betonas inom det kulturvetenskapliga paradigmat är användandet av ett mer omfattande material än bara texter som tidigare varit det centrala. Dessutom poängteras vikten av att tillämpa nya perspektiv och infallsvinklar på detta material.⁷⁵ Flera av lärarna är inne på att detta med olika perspektiv är något utav huvudsyftet med hela religionsämnet. Det handlar enligt dem om att vrida och vända på så mycket som möjligt. Enligt Nils finns det en poäng med att eleverna tvingas tänka annorlunda än vad de vanligtvis gör. Karin menar att perspektiven kan variera med vilken klass hon undervisar. Hon betonar verkligen en bredd i både material och perspektiv och väljer ofta att lyfta fram perspektiv som är relevanta för det program som eleverna studerar på.

En mångfald av material präglar det kulturvetenskapliga paradigmat och även de fem lärarnas undervisning. De nämner alla att de arbetar med en mängd olika material såsom läroböcker, andra texter, Internet, film, urkunder, studiebesök, reklam, tidningar och gäster från olika religioner och livsåskådningar. Karin förordar denna blandning av material men hon poängterar också betydelsen av att faktiskt läsa urkunderna, att läsa i dem istället för att läsa om dem. Även om just texter och urkunder är det som har fokuserats inom det fenomenologiska paradigmat blir lärarnas förhållningssätt till dem mer kulturvetenskapligt. Lars menar att eleverna ofta bara har ett perspektiv när de läser texter från urkunderna och att det då blir viktigt att diskutera hur man kan tolka dem ur olika perspektiv, att till exempel diskutera vad som händer med texten om man angriper den som troende eller om man studerar den utifrån.

Just perspektiv är det som lärarna berör när de diskuterar läroböcker. Faran med att bara använda en lärobok är enligt Karin att eleverna får just bara ett perspektiv och serveras en sanning eller bara ett sätt att se på religion. De lyfter alla fram hur viktigt det är att problematisera det som står i läroböckerna och jämföra med annat material. En positiv aspekt med läroböcker menar Lars är att eleverna får ett jämförande perspektiv. Eleverna får se att det inte är så självklart och att det finns många olika beskrivningar av olika religioner. Det märks också i valet av läroböcker att lärarna uppskattar böcker som behandlar även de samhälleliga aspekterna. Den bok som Maria helst använder behandlar bland annat genus, kultur och det moderna samhället vilket hon anser vara relevanta aspekter.

⁷⁴ Sælid Gilhus "Från Vedaskrifterna till internet. Religionsvetenskap som ett historiskt studium" s. 116, 122

⁷⁵ Ibid. s. 116

Inom religionsfenomenologin har religionen själv ansetts vara det som formar och påverkar den, snarare än omgivande processer i samhället och kulturen.⁷⁶ När lärarna diskuterar detta lyfts både ett inifrån- och utifrånperspektiv fram. Några menar att det i stort sett är allt i samhället runt omkring som påverkar religionen, till exempel ekonomi, geografi, kultur och så vidare. Det är också några som menar att människor i religionen såväl som utanför religionen påverkar och formar den.

Lärarna är tydliga med att de utgår ifrån kursmålen och läroplanen i sin undervisning och kanske kan detta vara en del i förklaringen av denna blandning av paradigmen i lärarnas resonemang. I Sælid Gilhus beskrivning av det kulturvetenskapliga paradigmet menar hon att det blir ett studium av människan och hennes sätt att skapa och upprätthålla sin värld.⁷⁷ Just detta är formulerat i ämnesbeskrivningen av religionsämnet, att utgångspunkten för ämnet är människan och hennes situation. Religionens förhållande till kultur och samhälle lyfts fram tillsammans med olika dimensioner av ämnet som ska bidra till att religionsstudiet både vidgas och fördjupas. Här nämns bland annat historia, kultur och genus.

Dessa kulturvetenskapliga perspektiv blandas dock med religionsfenomenologiska. I den konkreta formuleringen av ämnets kursmål och betygskriterier är det bland annat jämförelser utifrån typiska fenomenologiska aspekter som framhävs. Riter, tro, värderingar, urkunder och berättelser är sådana aspekter som nämns. Kritiken mot religionsfenomenologin har bland annat handlat om den påverkan och särställning som kristendomen haft inom paradigmet. I styrdokumenterna finns en viss betoning på kristendomen då det i formuleringarna hela tiden görs en åtskillnad mellan kristendomen, andra världsreligioner och andra livsåskådningar.

6.3 Slutsatser

Slutsatserna av den här undersökningens resultat och analys är att det finns en tendens i lärarnas resonemang som tyder på en skillnad i hur de ser på religionsbegreppet och hur de faktiskt använder det i undervisningen. Utifrån detta finns det en rad didaktiska frågor som kan ställas och även didaktiska konsekvenser att fundera över. Enligt mig väcker den här undersökningen tre större didaktiska frågor:

- Hur påverkas elevernas uppfattningar om religion när det är något som problematiseras men samtidigt presenteras utifrån vissa givna kriterier?
- Hur påverkas undervisningen av en religionsdefinition?
- Hur borde styrdokumenterna vara utformade?

Lärarna i undersökningen visar alla att de tycker att det är viktigt att problematisera religionsbegreppet och att de också gör det inför eleverna. Flera av dem använder dock definitioner av religion som innehåller ganska traditionella kriterier och kategorier vilka också fungerar som en del av grunden i själva arbetet i religionskurserna. Även om detta är något som de flesta av dem hela tiden diskuterar och reflekterar över innebär deras definitioner ett traditionellt och till viss del problematiskt sätt att se på religion. Frågan är om det räcker att vara medveten om problematiken med begreppsanvändning när det i praktiken kanske blir något helt annat? Kan detta verka förvirrande för eleverna när något problematiseras men samtidigt presenteras utifrån vissa kriterier? Samma fråga går att ställa till det faktum att lärarna verkar ha

⁷⁶ Sælid Gilhus ”Det finns mer mellan himmel och jord... - är det där religionerna finns? Religion som kategori och de religionshistoriska paradigmen” s. 51-53

⁷⁷ Ibid. s. 56

ett ben i varje paradig. Vad i dessa ”dubbla budskap” är det som blir normgivande för eleverna och deras uppfattning av religion? Tydligt är också att det finns både fördelar och nackdelar med att definiera religionsbegreppet i skolan. Men är det fördelarna eller nackdelarna som överväger ur didaktisk synpunkt? Undersökningen visar dessutom att denna blandning av paradig och därmed en blandad uppfattning om religion finns i styrdokumentet. Är detta något som behöver ses över?

Eftersom den här undersökningen berör ett mer eller mindre utforskat ämnesområde finns alla möjligheter till fortsatt forskning. Kanske kan styrdokumentet vara ett ämne för framtida forskning eller varför inte lyfta in ett elevperspektiv och undersöka detta ämne utifrån elevernas upplevelser av religionsundervisningen.

7. SAMMANFATTNING

Den här undersökningen handlar om religionsbegreppet och dess roll i skolan. Syftet har varit att undersöka hur några lärare definierar religion samt hur de använder begreppet i sin undervisning, både direkt och indirekt. De konkreta frågeställningarna berör vilket material lärarna använder i undervisningen, vilket innehåll och vilka perspektiv de anser vara viktiga för undervisningen samt hur de definierar religion. Eftersom undersökningen syftar till att undersöka lärarnas uppfattningar har samtalsintervjuer använts som metod. Fem intervjuer har genomförts med religionslärare på gymnasiet.

Undersökningen tar sin utgångspunkt i två större forskningsfält, ett ämne-teoretiskt och ett religionsdidaktiskt. I avsnittet om tidigare forskning presenteras översiktligt forskning från båda dessa områden. Denna presentation visar att det finns mycket forskning kring religionsbegreppet och dess betydelse och funktion samt forskning kring religionsdidaktik ur olika perspektiv men att dessa områden tillsammans, alltså religionsbegreppet ur ett didaktiskt perspektiv, är ett område där lite forskning har genomförts.

Utöver detta presenteras styrdokument, ämnesbeskrivning och kursplaner för religionskunskap på gymnasiet, samt en teoretisk ram i form av en modell som utgår ifrån tre religionshistoriska paradigmen. Modellen är hämtad från Sælid Gilhus och Mikaelsson som alltså använder tre paradigmen för att beskriva studiet av religion, ett evolutionistiskt, ett religionsfenomenologiskt och ett kulturvetenskapligt. Enligt dem är det religionsfenomenologiska paradigmet det rådande och även det mest inflytelserika men de menar också att det håller på att avlösas av ett kulturvetenskapligt paradigm. Det karakteriseras, till skillnad mot de tidigare paradigmen, av synen på religion som en del av kultur och samhälle, studiet av människors sätt att skapa och upprätthålla sin värld, en mångfald av material och att nya perspektiv tillämpas såsom kön, klass, identitet och nutid.

Resultatet presenteras utifrån frågeställningarna och respektive lärare för att ge en helhetsbild av hur lärarna tänker och resonerar både vad gäller själva undervisningen och religionsbegreppet. I analysen ställs resultatet mot styrdokument, tidigare forskning samt den teoretiska modellen. Detta visar att det hos lärarna finns en skillnad i hur de ser på religionsbegreppet och hur de faktiskt använder det i sin undervisning. De flesta av dem diskuterar hur viktigt det är att problematisera religionsbegreppet och gör det till viss del men vad gäller undervisningen visar det sig dock att lärarna till stor del använder traditionella kategorier bland annat för att beskriva religion men även till grund för vissa jämförelser. Det finns flera aspekter i lärarnas resonemang som stämmer väl överens med ett religionsfenomenologiskt synsätt medan andra aspekter tyder på att lärarna resonerar i linje med kulturvetenskapliga perspektiv. Man skulle kunna sammanfatta det med att de befinner sig mittemellan de två paradigmen eller är på väg mot ett kulturvetenskapligt paradigm.

Slutsatserna i den här undersökningen väcker tre större didaktiska frågor:

- Hur påverkas elevernas uppfattningar om religion när det är något som problematiseras men samtidigt presenteras utifrån vissa givna kriterier?
- Hur påverkas undervisningen av en religionsdefinition?
- Hur borde styrdokumentet vara utformat?

8. REFERENSLISTA

8.1 Litteratur

Asad, Talal (1993) *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam*. Baltimore: John Hopkins University Press

Beckford, James A (2003) *Social Theory and Religion* Cambridge: Cambridge University Press

Blomkvist, Torsten & Sundqvist, Olof (2006) "Religionsbegreppets tillämpning i handböcker om fornskandinavisk och germansk religion" I: *Nya mål? Religionsdidaktik i en tid av förändring* Uppsala: Swedish Science Press

Fitzgerald, Timothy (2000) *The ideology of religious studies* New York: Oxford University Press

Flood, Gavin (1999) *Beyond phenomenology. Rethinking the Study of Religion*. London: Cassell

Hjelde, Sigurd & Krogseth, Otto (red) (2007) *Religion - et vestlig fenomen? Om bruk og betydning av religionsbegreppet*. Oslo: Gyldendal Akademisk

Holmberg, Åke (1988) *Världen bortom västerlandet*. Göteborg: Acta Regiæ Societatis Scientiarum et Litterarum Gothoburgensis

Härenstam, Kjell (1993) *Skolboksislam: analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis

Krogseth, Otto (2007) "Religionsdefinisjon – et problematisk prosjekt" I: Sigurd Hjelde och Otto Krogseth (red) (2007) *Religion - et vestlig fenomen? Om bruk og betydning av religionsbegreppet*. Oslo: Gyldendal Akademisk

Kvale, Steinar (1997) *Den kvalitative forskningsintervjuen* Lund: Studentlitteratur

Larsson, Rune (2004) "Religious education in Sweden: Research Trends in a Secularised and Post-Christian Plurality" I: Larsson, Rune & Gustavsson, Caroline (red) *Towards a European Perspective on Religious Education* Skellefteå: Artos & Norma bokförlag

Otterbeck, Jonas (2004) *Vad kan man egentligen begära? Läromedelstexter om islam*. Didaktikens forum 1

Rønnow, Tarjei (2007) "Tradisjoner i endring: religion som miljøvern og miljøvern som religion" I: Sigurd Hjelde och Otto Krogseth (red) (2007) *Religion - et vestlig fenomen? Om bruk og betydning av religionsbegreppet*. Oslo: Gyldendal Akademisk

Smith, Jonathan Z. (1982) *Imagining Religion, from Babylon to Jonestown*. Chicago: University of Chicago Press

Stensvold, Anne (2007) "Å definere religion" I: Sigurd Hjelde och Otto Krogseth (red) (2007) *Religion - et vestlig fenomen? Om bruk og betydning av religionsbegreppet*. Oslo: Gyldendal Akademisk

Sælid Gilhus, Ingvild & Mikaelsson, Lisbeth (2003) *Nya perspektiv på religion* Stockholm: Natur och Kultur

Sælid Gilhus, Ingvild (2003) ”Mellan essens och konstruktion. Religionsvetenskap som jämförande studium” I: Sælid Gilhus & Mikaelsson *Nya perspektiv på religion* Stockholm: Natur och Kultur

Sælid Gilhus, Ingvild (2003) ”Det finns mer mellan himmel och jord... - är det där religionerna finns? Religion som kategori och de religionshistoriska paradigmen” I: Sælid Gilhus & Mikaelsson *Nya perspektiv på religion* Stockholm: Natur och Kultur

Sælid Gilhus, Ingvild (2003) ”Från Vedaskrifterna till internet. Religionsvetenskap som ett historiskt studium” I: Sælid Gilhus & Mikaelsson *Nya perspektiv på religion* Stockholm: Natur och Kultur

Wickström, Jonas (2008) *Våra förfäder var bedningar. Nordisk forntid som myt i den svenska folkskolans pedagogiska texter fram till år 1919*. Uppsala: Uppsala universitet

8.2 Internet

Ämnet religionskunskap

<http://www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&ar=0809&infotyp=8&skolform=21&id=RE&extraId=> 2009-05-14

Kursplan - Religionskunskap A

<http://www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&ar=0809&infotyp=5&skolform=21&id=3204&extraId=> 2009-05-14

Kursplan - Religionskunskap B

<http://www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&ar=0809&infotyp=5&skolform=21&id=3289&extraId=> 2009-05-14

8.3 Muntliga källor

Lärare 1, Erik (2009) muntl. Intervju 2009-04-29

Lärare 2, Lars (2009) muntl. Intervju 2009-05-04

Lärare 3, Nils (2009) muntl. Intervju 2009-05-06

Lärare 4, Maria (2009) muntl. Intervju 2009-05-06

Lärare 5, Karin (2009) muntl. Intervju 2009-05-08

BILAGA 1 – Informationsbrev

Information om undersökning gällande religionsbegreppets användande i skolan

Du tillfrågas härmed om deltagande i denna undersökning.

Undersökningen är en del i ett examensarbete vid Högskolan Dalarna som har som syfte att undersöka hur några gymnasielärare definierar begreppet religion samt hur de använder begreppet i sin undervisning. De konkreta frågorna handlar både om begreppet och om själva undervisningen, såsom vilket material, vilket innehåll och vilka perspektiv som används och berörs.

Totalt tretton stycken religionslärare, på fyra gymnasieskolor, är tillfrågade om att delta i undersökningen. Eftersom du arbetar som religionslärare på en av dessa skolor undrar jag om du skulle vilja ställa upp på en intervju. Jag räknar med att intervjun ska ta max en timme och självklart får du välja tid och plats.

Intervjun kommer att spelas in för att sedan transkriberas. Dessa utskrifter kommer att ligga till grund för det som behandlas i uppsatsen. Din medverkan och dina personuppgifter kommer att behandlas med anonymitet. Varken namn eller personuppgifter ska kunna gå att spåra till dig.

Ditt deltagande i undersökningen är helt frivilligt. Du kan när som helst avbryta ditt deltagande utan närmare motivering.

Undersökningen kommer att presenteras i form av en uppsats vid Högskolan Dalarna och den färdiga versionen av uppsatsen kommer att arkiveras på Högskolan. Självklart får du ta del av det färdiga resultatet om du vill det.

Ytterligare upplysningar lämnas av nedanstående.

Med vänliga hälsningar

Tove Nolåkers

Falun 2009-04-22

Tove Nolåkers
Jungfruvägen 109A
791 34 Falun
Tel: 070-2520604
Mail: h07tovno@du.se

Handledare: Torsten Blomkvist
Tel: 023-778294
Mail: tbm@du.se

BILAGA 2 - Intervjufrågor

Bakgrundsfrågor

Vilken ämneskombination har du?

Hur länge har du arbetat som lärare?

Vilket material använder du i din religionsundervisning?

Vad anser du om de läroböcker som du har tillgång till?

Vilka ramar gäller när eleverna själva får välja material?

Vilket innehåll och vilka perspektiv tycker du är centrala i religionsundervisningen?

Vad anser du är det viktigaste i religionsundervisningen?

Hur väljer du innehåll och varför? Vad arbetar eleverna utifrån för frågor?

Vad tar du med i beskrivningarna av religionerna? Finns det något som du medvetet väljer bort?

Hur arbetar du metodiskt med de olika religionerna? (jämförande, olikheter/likheter, lokalt/globalt)

I vilken utsträckning berör du följande perspektiv i din religionsundervisning?

det nutida – det historiska

Samhällsperspektiv såsom kön, klass, etnicitet, identitet

(Vad tar eleverna upp för frågor?)

Förekommer situationer när man som lärare måste förmedla vissa utgångspunkter och hur hanterar du det? T ex:

Vad svarar man på frågan: Finns Gud?

Vad svarar man på frågan: Varför finns religion?

Hur definierar du begreppet religion?

Vad anser du om religionsbegreppet?

Är det användbart/funktionellt/problematiskt?

Hur ofta använder du begreppet i din undervisning?

Vilka andra begrepp använder du i religionsundervisningen? (tro, livsåskådning)

Hur ser du på förhållandet mellan: (finns det någon gräns?)
religion – kultur
religion – det sekulära?

Vad anser du är centralt i en religionsdefinition?

Varför finns religionen enligt ditt synsätt?

Vad formar religion?

I vilken utsträckning är följande religion?

Kristendomen

Judendomen

Buddhismen

Scientologikyrkan

New Age

Yoga

En fotbollsmatch/fotboll

Ett styrelsemöte/ett styrelsearbete